

A GRIMM TESTVÉREK MESEGYŰJTEMÉNYÉRŐL¹

A népmesék gyűjtése (lejegyzése és kiadása) a 19. században új, addig még soha fel nem merült feladatot jelentett az európai értelmiség számára. Mit kell gyűjteni, hol és kitől, hogyan kell lejegyezni, ami elhangzik (ha egyáltalán elhangzik valami, és nem a lejegyző a saját emlékeiből rekonstruál valamit), azt milyen formában kell közzétenni stb. Meg kellett teremteni, a szóbeliséggel szemben, a népmese leírt formáját, azt a műfajt, amelyre a Grimm testvérek esetében a „könyvmese”, a „Buchmärchen” terminust használja a folklorisztika. Az európai népmese kialakulását olyan irodalmi művek kísérik, amelyek felhasználták a szóban terjedő meséket, de azok hiteles megörökítését nem tekintették feladatuknak (Boccaccio, Straparola, Basile, Perrault, a tündérmeséket író francia dámák stb. munkái). A 19. század elején meginduló, tudatos mesegyűjtés azonban éppen ezt tekintette céljának, de nem úgy, ahogy a 20. századi. Nem a mesék szöveghű rögzítésének eredményét kívánta az olvasó elé tárni, hanem azt az ideálképet megalkotni, amelyet a nemzeti romantika jegyében a meséről, mint a „régiség” és egyúttal a „népiség” megnyilvánulásáról magának elképzelt.

A mesegyűjtés és mesekiadás 19. századi modelljének a megalkotását a Grimm testvéreknek köszönhetjük, hiszen hatásuk (amelyet valódi mélységében még fel sem tárt a kutatás)² Magyarországon még a 20. századi analfabéta mesemondók esetében is kimutatható. Még inkább így volt ez a 19. században, hiszen mesegyűjtés csak az ő munkájuk után, annak nyomán indult meg német és nem német területeken egyaránt. A *Kinder- und Hausmärchen* (KHM) úgy hatott a maga korában, ahogy szövegei eredeti német kiadásokon vagy fordításokon keresztül elérték az európai művelt rétegeket, soraikban a hasonló célokra fellelkesült írókat, lelkészeket és más, nemes és nemtelen értelmiségieket. A célokat maguk a testvérek a különböző kiadások előszavaiban fogalmazták meg számukra is, a példaképet pedig az általuk közzétett, etalonná vált szövegek mutatták. A korabeli követők sem a szövegek származásáról, sem az átdolgozás módjáról nem kaphattak hiteles képet: ezt csak a 20. századi gondos Grimm-filológia kutatta ki és tette számunkra hozzáférhetővé. A 19. századi magyar mesegyűjtés és meseközlés alaposabb feldolgozását, megértését talán segíti az előkép kialakítási folyamatának a megismerése is, hiszen annak ellenére, hogy a Grimmék módszerei ekkor még feltáratlanok voltak, eredményeiket

¹ Ahol a jegyzet nem utal más magyar fordításra, az angol és a német idézeteket saját fordításomban közlöm.

² Ennek a kutatásnak első állomása Ortutay Gyula tanulmánya a Grimm testvérek, különösen Jacob korabeli magyar kapcsolatainak a feltárásával (ORTUTAY, 1963) Lásd még KOZOCSA, 1963.

láthatták, és mintáikat híven követték. Nehézségeik és az ezek elhárítására tett kísérleteik is hasonlóak voltak. Nem utolsó sorban persze a nemzeti romantika, a herderi eszmék iránti közös rajongás is. Tanulmányomban a Grimm-mesék szövegkorpuszának létrejöttét vázolom fel (természetesen elsősorban a német kutatás – Rölleke, Denecke, Lauer és mások – nyomán), amely a hazai tudományos recepció feltárásában segíthet. Az ún. populáris recepció, a ponyván, iskolás könyvekben és népszerű kiadványokban, mesekönyvekben közzétett fordítások (köztük például Benedek Elekéi) hatásának vizsgálatához szükséges német párhuzamokra itt most nem utalhatok.

Fontos azonban, ha röviden is, áttekinteni a Grimmék fő törekvéseinek az előzményeit Európában és főleg a német területeken. Munkájukkal ugyanis arra törekedtek, hogy a létrehozandó gyűjtemény nemzeti (német), népi és gyermekeknek szóló legyen. A testvérek szövegválogatása és a szövegek alakítását, átdolgozását eredményező munkálkodása ezeknek a céloknak a jegyében történt.

Az európai tündérmese/varázsmese kialakulását sokan és sokféleképpen gondolták végig, egy dologban azonban mindenképpen egyetértést lehet tapasztalni: a mesék irodalmi feldolgozásai, vagyis a népmesékkal tipológiai-ailag azonosítható szüzsék, mesei alakok, motívumok megjelenése irodalmi művekben vélhetően befolyásolta a később rögzített, szájhagyományból származó szövegeket, sőt, magát a népmesét mint műfajt is. Mégis, a folklorisztikában a közelmúltig senki nem kérdőjelezte meg, hogy a tündérmesék „1. ősi alkotásai a névtelen népnek, 2. szájról szájra terjedtek időtlen idők óta, 3. egészen addig, amíg egy írástudó a szóban elhangzott mesét írásban nem rögzítette” (BOTTIGHEIMER, 2007, 19.). A szakmai közvéleményt ezért a közelmúltban meglehetősen felkavarta Ruth Bottigheimernek a 2002-ben megjelent könyvében, majd a 2005 nyarán megrendezett tartui International Society for Folk Narrative Research (ISFNR) kongresszuson tartott előadásában kifejtett nézete, amihez 2006 októberében az American Folklife Society (AFS) éves találkozásán Millwaukiban is híven ragaszkodott. Impozáns kutatása eredményeként nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a tündérmesék egy meghatározott csoportja messze nem a paraszti szájhagyomány terméke, hanem egy 16. században élt olasz literátus férfiú, Giovan Francesco Straparola (meghalt 1555-ben) találmánya. Ezt a szövegcsoporthoz „rise tale”-nek nevezi: olyan tündérmesék tartoznak ide, amelyekben az alacsony származású hős/hősnő csodák, varázslatok segítségével magas társadalmi státuszba emelkedik és vagyont is szerez. Bottigheimer szerint Straparola ezt a szövegtípust a középkori és kora újkori realisztikus szöveghagyomány és a csodákat is alkalmazó udvari költészet ötvöztetésével alakította ki. A 16. századi reneszánsz Velence mozgalmas városi élete és erősen tagolt társadalma szolgáltatta az inspirációt a vágyköltészetként is definiálható karriertörténetek megteremtéséhez, és a felemelkedésről, anyagi gyarapodásról ábrázoló velencei szegény polgárok is olvasói lehettek a sok kiadást megért könyvnek. Az olcsó könyvkiadás, a hatékony

könyvterjesztés és az iskolai oktatás a következő évszázadokban Európában és a gyarmatokon is azt eredményezte, hogy a 19. századi folklórgyűjtők már az olvasott, esetleg éppen iskolai tananyagként elsajátított Perrault-vagy Grimm-meséket jegyezték fel ősi szájhagyomány gyanánt, amelyek Bottigheimer szerint mind Straparolára vezethetők vissza.³ Az AFS által szervezett kerekasztal résztvevői épp olyan hevesen tiltakoztak a tündérmese „feltalálásáról”, az egyetlen személy szerzőségéről meghirdetett gondolat ellen, mint egy évvel korábban a tartui közönség. Francisco Vaz da Silva szerint bátorság és naivitás kell ahhoz, hogy valaki azt merje állítani, hogy az első ízben Velencében 1551-ben és 1553-ban kiadott mintegy tizenöt⁴ mese nyomán virult ki az egész indoeurópai tündérmese hagyomány, ezekből sarjadt az ATU-ban 300–749-ig számot kapott mesetípusok változatainak miriádja. Egy mese első leírója nem a szerzője: a mesék szerzőjét keresni épp olyan hiábavaló elfoglaltság, mint például az egyes nyelvek feltalálóját stb. (VAZ DA SILVA, 2007, 21.). Jan M. Ziolkowski az ATU katalógus mellőzését kifogásolja. Sok kérdést lehetne feltenni például annak kapcsán, hogy a „rise tale”-ként elemzett egyik Straparola-mese (Prince Pig, A disznóherceg, ATU 441) a katalógus szerint kontaminálódik az ATU 425C-vel, ami nem más, mint a Cupido és Psyché meséje, amelyet Apuleius *Asinus Aureus*, eredetileg *Metamorphoses* című művében olvashatunk (2. század). Kapcsolódik az ATU 430-hoz is (Donkey, Szamár), aminek első leírt változata a 12. században német földön keletkezett latin nyelvű verses novella, az *Asinarius*. A jövőben, és ez is a tanulsága a szokatlanul élénk vitának, „minden történethez úgy kell közelíteni, hogy a szemünk nyitva legyen a szóbeliség mögött rejtőző írásbeliségre és az írásbeliség mögötti szóbeliségre” (ZIOLOWSKI, 2007, 22.). A Grimm-mesék keletkezéstörténetének, szöveganyaga összeállításának és alakításának feltárása éppen ezeknek a szempontoknak az érvényesítését segít érvénye juttatni.

A *Piacevoli notti* a mesekutatás eddig is fontos forrásként tartotta számon: ezt tekintik az első, nyomtatásban megjelent európai mesegyűjteménynek. „A keret, amelybe az egyes elbeszélések be vannak illesztve, Boccaccio *Decameron*jára emlékeztet, amelynek elsősorban az olaszok, de aztán az egész világ novellairódalmában számos utánpótlója akadt. Straparola 12 hölgygel és két úrfival beszélgeti el történeteit 13 éjen át: innen a gyűjtemény későbbi címe: *Trediei piacevoli* (v. *piacevolissime*) *notti*. ” (KATONA, 2006, 2.)⁵

³ STAPAROLA, Giovan Francesco: *Le piacevoli notti* (Kellemes éjszakák), az első kötet 25 elbeszéléssel 1551-ben jelent meg Velencében, a második 48-cal ugyanott, 1553-ban. BOTTIGHEIMER, Ruth B.: *Straparola, Venice, and the Fairy Tale Tradition*. Philadelphia/London, University of Pennsylvania Press. A könyv kitűnő ismertetését lásd GULYÁS, 2006.

⁴ Bottigheimer szerint 13 elbeszélés tekinthető „rise tale”-nek, társadalmi felemelkedésről szóló népmesének: Lüthi 21-et tart mesének (köztük a „Mestertolvaj” meséjét – ATU 1525, a „Sündisznó”-t – ATU 430, 441, a „Vas Jancsi”-t – ATU 502, „A lusta fiú”-t – ATU 675, „A varázsló és tanítványa”-t – ATU 325, a „Sárkányölő”-t – ATU 300, a „Csizmás kandúr”-t – ATU 545B és „A hálás halott”-at – ATU 505). (LÜTHI, 1968, 43)

⁵ Katona Lajos mesetanulmányait lásd: *Irodalmi tanulmányai*, I–II. Budapest, Franklin, 1912.

Johannes Bolte szerint Straparola meséi „az egész mű legjobb részét alkotják”, elbeszélésmódja természetes (LÜTHI, 1968, 43.). Számos kiadásának, fordításainak számbavételét Bottigheimer kutatásainak köszönhetjük (Lüthi még csak arról tudott, hogy a mesék bekerültek portugál és francia gyűjteményekbe, majd az utóbbiakból fordították azokat vissza olaszra). A 16. században három német fordításának az adatait ismerjük (maguk a példányok elvesztek), és a Grimmék idejében is éppen ennyiszor adták ki németül.

Az európai mese alakulásának fázisait és forrásait vázlatosan áttekintve csak arra térünk ki, hogy a Grimmék által preferált szempontok hol és mikor bukkannak fel a mesék íróinál. Straparola és a következő két évszázad szerzői még nem a gyermekeknek írtak és népiesek sem kívántak lenni, még kevésbé keresték népük ősi, „természeti” költészetét a mesében. Alkotásaik, cselekményalakítási technikáik azonban hatottak a testvérekre is.

Straparola meséinek számos analógiáját találjuk például Giambattista Basile (1575–1632) művében, akit a Grimm testvérek igen nagyra becsültek.⁶ A nápolyi hivatalnok és író Basile (két költőakadémiának is tagja volt, hercegi házaknál mint udvari költő is szolgált) *Lo cunto de li cunti, o vero Lo trattenimento de' peccerille, di Gian Alesio Abbatutis* (A mesék meséje, avagy kicsik számára való mulatság), később *Il Pentamerone* címmel elhíresült és álnéven kiadott műve posztumusz jelent meg Nápolyban, 1634 és 1636 között. Keretelbeszélése maga is egy mese, 49 másik történetet fog közre, amelyet a hősnő, Zoza és tíz rút vénasszony öt nap alatt mond el – innen a mű címe. Noha nem minden darab minősül mesének, a bennük előforduló mesetípusok és -motívumok (még korántsem teljes) katalógusa lenyűgöző. Basile a metaforák gazdagságát alkalmazza, csodálatot keltően és játékosan: antitézisek és apró ötletek sokasága, szóhalmozás, közmondások sorozata, mindenféle retorikai fogás jelzi, hogy élvezettel bánik a nyelvvel (SCHENDA, 1976, 1298.). Ez a nyelv pedig a nápolyi dialektus, amelyet szándékosan használt „védekezésül a költészetben akkoriban divatos toszkánaival szemben” – írta LÜTHI (1968, 43.). Tehát nem azért, hogy „népivé” tegye a művét. Költői művei közül eklogáit is nápolyi nyelvjárásban írta. Mint ahogy az eredeti címben szereplő „kicsik”-nek szóló ajánlás kitalálásakor sem biztos, hogy a gyermekekre gondolt, ahogy némely fordításokban olvashatjuk. Ha mégis, akkor a mese gyermekköltészetté alakulása egyik dokumentumának is tekinthetnénk a gyűjteményt. Ám a vulgáris, mondhatni olykor durva és obszcén szóhasználat, a cikornyás stílus, a „szóvariációk 'girlandjai', hasonlatok, allegóriák, célozgatások, szójátékok: fűszerezve viccekkel, humorral, iróniával, ahol a népi elbeszélés ereje és a barokk költő játékos kedve ritka, ámbár bájos egységet alkot” (LÜTHI, 1968,

⁶ Brentanónak 1805-ben birtokában volt a *Pentamerone* egy lerövidített olasz fordítása. A Grimm fivérek levelezéséből tudjuk, hogy 1809 és 1817 között hiába fáradoztak azon, hogy ezt a könyvecskét kölcsön kapják tőle (SCHENDA, 1976, 1302.). Érdeklődésük nem lankadt, más úton beszerezték, Jacob 1816-ban már egy mesét németre fordítva le is közölt egy lapban (lásd még az ugyanerről később írottakat).

43–44.) nem arra vall, hogy Basile gyermekeknek szánta volna művét. A szexuális vágyak és beteljesüléseik ábrázolását sem mellőzte. Népisége pedig leginkább a szólások és szófordulatok bőséges használatában (szám szerint kereken ötszázat számoltak össze) mutatkozik meg. Azt is határozottan állítja a szakirodalom, hogy történeteit az élő szájhagyományból vette, bár erre semmi bizonyíték nincs. Bizonyos irodalmi művek, nemcsak a *Dekameron*, témái sejlenek fel egyik-másik történetében és itt nemcsak a Straparoláéval határozottan párhuzamba állítható helyeket lehet felsorolni. Megtalálhatók nála a nagy lovageposzok motívumai, Ariosto *Orlando Furioso*-jából is számba vették a Basile által is felhasznált motívumokat, és a gazdag közmondásismeret mögött is feltételeznek egy korabeli közmondásgyűjteményt. Nagy számban ismerhette Basile a népkönyveket is: Schenda egyre cím szerint is utal (SCHENDA, 1976, 1304.).

A *Pentamerone* népszerűségét nyelvi okok korlátozták, a felvilágosodás százada is elfordult a barokk mesei világától; de részleteiben újra kiadták nápolyi nyelven is, bolognain is, olasz költők és drámaírók is használták. Tulajdonképpen elit irodalmi recepciójáról beszélhetünk, amely megmaradt polgári értelmiséginek: a népi mesemondásra közvetlen hatása nem volt, vagy ha igen, ennek feltárása még nem történt meg. A mesekutatásnak mégis első rangú dokumentuma. Franciaországban Mme de la Force átveszi a *Les contes des contes* (A mesék meséje, 1698) címet, kortársai, a tündérmesék költői is ismerték, miként az olasz fantáziailrodalom egyéb alkotásait is. Leginkább Perrault-val kapcsolatban értékeli a franciák, hiszen hét Perrault-mesére volt hatással.

A német irodalomban az ismertebbek közül C. M. Wieland és J. K. A. Musäus egy-egy művéről lehet tudni, hogy előképe a *Pentamerone* valamelyik története volt. C. Brentano Straparola több meséjét, köztük a kerettörténetet költötte át mesterien, a német romantika természet iránti rajongásával, lírai fantáziával, bensőséges erkölcsiséggel fűszerezve. Jacob Grimm a *Lo serpe* (A kígyó) című mesét fordította németre, az 1822-ben kiadott kommentár-kötetükben közölte a *Pentamerone* egész tartalomjegyzékét, majd 1846-ban előszót írt F. Liebrecht teljes, de hibás Basile-fordításához (SCHENDA, 1976, passim).⁷ Wilhelmnek szándékában állt a teljes művet beilleszteni a KHM-be, mint önálló egységet, de később ezt az ötletet elvetette (BOTTIGHEIMER, 1987, 2.). A testvérek a gyűjtemény csaknem mind az ötven meséjének megtalálták a párhuzamait saját meséik között. Néhány ezekből: Csipkerózsika, A csonkakezü lány, Terülj, terülj, asztalkám, Hamupipőke, A két testvér, Szűz Mária keresztlánya (Marienkind), A toronyba zárt lány

⁷ A legújabb teljes német fordítás többek munkája: Basile, Giambattista: *Das Märchen des Märchens. Das Pentamerone*. Hrsg. von SCHENDA, Rudolf. München, C. H. Beck, 2000. Az új angol pedig: *Giambattista Basile's The Tale of Tales, or, Entertainment for Little Ones*. Translated by CANEPA, Nancy L., illustrated by LETTERE, Carmelo, foreword by ZIPES, Jack. Detroit, Wayne State University Press, 2007. Mindkét fordítás az eredeti nápolyiból készült, jegyzetekkel, bibliográfiával.

(Rapunzel), Csizmás kandúr, Az állatvőlegény, Hófehérke, A kalapvári kisasszony (Allerleirauh), Jancsi és Juliska (Hänsel und Gretel), kontaminálódva az Öttestvér (Brüderchen, Schwesterchen) típussal, A hét holló, A kevély királykisasszony (König Drosselbart) és mások.⁸

Az európai elbeszélő hagyományban kialakult tehát egy séma, amelyet Boccaccio, Chaucer, Navarrai Margit, Straparola és Basile is alkalmazott. Valamilyen alkalomra összegyűlt vagy véletlenül összeverődött, hölgyekből vagy urakból álló társaság tagjai idejüket kellemesen óhajtják mulatni, ezért sorra elmondanak egy-egy történetet. Ezek kisebb vagy nagyobb része többé vagy kevésbé tipológiailag rokonítható a később népmeseként klaszszifikált, szóbeliségből feljegyzett szövegekkel.

A 17. század második felében Franciaországban, mondhatni, önálló meseirodalom virágzott ki. Az építész és író Charles Perrault (1628–1703), miután a *Mercure Galant* című folyóiratban 1693-ban és 1694-ben közölt egy-egy verses mesét, 1696-ban (1697-es évszámmal jelent meg) kiadta azt a mesegyűjteményt, amelyet már nem keretez elbeszélés. Első kéziratát 1695-ben datálta, címe *Histoires ou Contes du temps passé avec des moralités* (Történetek, avagy a régi idők meséi és moralitások), alcíme: *Contes de ma mère l'Oye* (Lúdanyó meséi) (LÜTHI, 1976, 44.).⁹ A meséket „Lúdanyó”, azaz Nagy Károly mamája mondja el, akinek állítólag a sok fonástól deformálódott a lába. A nyolcból hét népmese (Csipkerózsika, Piroska és a farkas, Kékszakáll, Csizmás kandúr, A szorgalmas lány és a lusta lány – Frau Holle, Hamupipőke, Két fiú az óriás házában). Perrault tagja volt a Francia Akadémiának, ahol a híres „régiek és modernek vitájában” (*Querelle des Anciens et des Modernes*) a modernnek pártján állt, azt a nézetet támogatta, mely szerint az emberi civilizációval együtt az irodalom is fejlődik. Meséit harmadik fia neve alatt (Pierre Perrault Darmancour, 1678-ban született) jelentette meg, hogy evvel is bizonyítsa a modern mese fölényét az antik dajkamesével szemben. Nem gyermekei szórakoztatására írt, amint ezt a népszerű ismeretterjesztés itt-ott állítja, hiszen azok már felnőttek voltak.¹⁰ Gyűjteményét Élisabeth-Charlotte d'Orleans-nak, XIV. Lajos unokahúgá-

⁸ A mesék címét közismert alakjukban vagy a magyar mesekatalógus (MNK) szerint adom meg, zárójelben a KHM eltérő címei szerepelnek.

⁹ Lüthi adatait a német Wikipedia Perrault oldalairól korrigáltam és egészítettem ki, amely az alábbi művek alapján készült: KORTUM, Hans: *Charles Perrault und Nicolas Boileau. Der Antike-Streit im Zeitalter der klassischen französischen Literatur*. Berlin, Rütten & Loening, 1966; SORIANO, Marc: *Les Contes de Perrault: Culture savante et traditions populaires*. Paris, Gallimard, 1968; SORIANO, Marc: *Le Dossier Charles Perrault*. Paris, Hachette, 1972. http://wikipedia.org/wiki/speziel:Linkliste/Charles_Perrault.

¹⁰ Cocchiara sajátos jegyzetelési technikája nem teszi lehetővé, hogy kiderüljön, honnan származnak téves adatai. Nála ez áll: „[...] Charles Perrault [...] 1697-ben, az akkor tíz éves fia, P. D'Armancour neve alatt adta ki *Histoires et Contes du temps passé* című munkáját.” [...] Abban a bevezetésben, amellyel a fiú, jobban mondva Perrault Montpersier [! N. I.] hercegnőnek ajánlja *Histoires*-ját (amely a *Contes de ma mère l'Oye* alcímet viseli), ez áll: „Bizonyára nem fogják furcsának találni, hogy éppen egy gyermeknek támadt kedve e gyűjtemény meséinek megírására.” (COCCHIARA, 1962, 46.)

nak ajánlja, akinél éppen Pierre fia remélt titkári állást. Ez az ajánlás még azt is jelenti, hogy olvasóközönségét nem a parasztok között képzelte el. Recepciója a felső körökben eleinte mégsem volt egyértelműen sikeres, ott a díszesebb stílust kedvelték. Perrault ugyanis egyszerű hangnemben írt, félig naiv, félig ironikus stílusban. A cselekményt lineárisan vezeti a végkifejlet felé, amelyet verses erkölcsi záradékkal ékít.

Külföldön azonban hamar népszerűvé vált a mű. Hollandiában (talán export céljából is) sokszor kiadták, onnan nemcsak vissza Franciaországba, hanem kelet felé egész Oroszországig is eljutott a franciául olvasó felső osztályok számára. Hercegi könyvtárak állományának drága darabjai mutatják ezt az utat. Franciaországban a 18. és a 19. században a kispénzüek körében vált igazán kedvelté, ugyanis hamar ponyvára került, a Bibliothèque bleue, (szürkés-kék borítóval ellátott, nyolcadrét könyvecskék, „Kék könyvtár”) fogadta be a teljes művet és külön füzetekben egyes darabjait is. Oly mértékben beépült a francia nemzeti tudatba, hogy 19. századi adatközlők Perrault nyelvént mondták fel a „Piroska és a farkast” (BOTTIGHEIMER, 2003, 65–66.).

A *Bibliothèque bleue* brosúrai (rossz papírra nyomott, legtöbbször szerző nélkül kiadott, különböző műfajú olvasmányok, a kalendáriumoktól az imakönyvekig) a 16–19. századig szolgálták a félművelt olvasóközönséget, amely Franciaországban koronként és területenként különböző időpontokban növekedett meg, és a városiak és a falusiak között ugyanilyen ütemben oszlott meg. A 18. században a mesék divatját kihasználva nyomdák özöne dobta piacra (a piac szó szerint értendő, de igen jelentős volt a házaló kereskedők tevékenysége is) Perrault és d’Aulnoy meséit (TENÈZE, 1977, passim). Német területen is kihasználták a név népszerűségét: Friedrich Justin Bertuch, a weimari klasszikusok kiadója saját fordításában, ám névtelenül 1790 és 1800 között 12 kötetben adta ki Gothában a *Die Blaue Bibliothek aller Nationen* című sorozatot, amely „minden jó tündérmese, minden régi népi és lovagregény, minden bolondság, móka és fantázia gyűjteménye”. Perrault Piroska és a farkas, valamint a Kékszakáll című meséjét innen is megismerhették a német olvasók (BERTUCH, s. a.).

A 17. század vége a francia tündérmese, a „conte de(s) fées” mint speciális műfaj kialakulásának ideje. Néhány hónappal Perrault könyve után, 1697-ben jelent meg Marie Catherine d’Aulnoy *Contes de fées* című gyűjteménye négy kötetben, egy évvel később újabb négy kötet *Nouveaux contes de fées ou les Fées à la mode* címmel. Mme D’Aulnoy bárónő kalandos életének¹¹ egy szakaszában mozgalmas irodalmi szalont is működtetett, ahol a finom, úri társaság tagjai mesélést is folytattak. Az ő, és kortársnői, a „me-

¹¹ 15 éves korában férjhez megy a nála háromszor idősebb, rosszhírű François de la Mottéhoz, hat gyermekkel ajándékozza meg, majd saját anyja és két szeretője segítségével férjét bebörtönözteti, aki a pert megnyerve a gavallérokat juttatja börtönbe; külhoni utazásokat tesz, vagy csak elképzeli azokat, mindenesetre sikeres úti beszámolókat ír, újabb kétes kalandok után kolostorba vonul, ahol folytatja írói tevékenységét (SORIANI, 1976, 1020–1024.).

sedámák” (Marie Jeanne L’Heritier, Charlotte de la Force, Henriette-Julie de Murat, Louise d’Auneuil és mások) meséi a Napkirály korának udvari költészetéhez tartoztak. Perrault meséinek egyszerűségéhez képest ezek a művek a finom, arisztokratikus évdőést elegyítették a rokokó esztétikájával. A népmesék (és Perrault) tündéreiből ifjú, elegáns ruhákba öltözött dámák lettek, akik elvarázsolt palotákban, királyi udvarokban éltek életüket. „A francia tündérmeséken érezhető a parfüm és a szivárványszínű púder” – írta Paul Delarue.¹² „Tulajdonképpen ezek az udvari tündérek lettek a mesék cselekményének mozgatói: minden kezdeményezés tőlük ered, az emberek csak az ő intrikáiknak és egymás közötti civakodásaiknak a játékszerei, vagy nevelési törekvéseik tárgyai. Míg az igazi népmesében a természetfeletti lények hierarchiája és hatalmi viszonyai rejtve maradnak, itt a tündérek – képességeik, szándékaik, kapcsolataik – állnak az érdeklődés középpontjában: ők a forrásai minden csodának, amit rögvest racionalizálnak és megfosztanak rejtelmes természetétől. Vannak itt tündérmasírozások, tündéralakulatok, szigorúan vett rangfokozatokkal, címek, alapszabályok, gyűlések, sőt lakcímkönyvek is.” (LÜTHI, 1968, 45.)

A francia tündérmese első korszakának (1690–1705) jellemző tulajdonságai között tartják számon kapcsolatát az élő mesehagyománnyal, amit a fent tárgyalt olasz szerzők munkáinak illetve a szóbeliségnek az ismerete jelent. A folklorisztika evidenciának tekinti, hogy az európai meseirodalomnak mindig is megvolt a népi szubsztrátuma, és ennek bizonyosságait próbálják megtalálni. Mlle L’Heritier elárulja, hogy dajkájától hallotta egy részét azoknak a meséknek, amelyeket elbeszélt. Mme Murat pedig kijelenti egy helyen, hogy Straparola *Piacevoli notti*a fordításának 16. kiadásából vette egynémely meséjét. „Azok a hölgyek, akik eddig ebben a műfajban írtak, ugyanebből a forrásból merítettek, legalábbis egy részük” – teszi hozzá (LÁSZLÓ, 2002, 12.).¹³ Előzetes becslés (nem minden művének történt meg a számbavétele) szerint Mme d’Aulnoy 13 meséje illik bele a mesekatalógusba, éppen azok, amelyek később a kolportázs irodalmat is gazdagították (SORIANO, 1976, 1021–1022.). R. Robert vizsgálatai szerint a Delarue-féle francia mesekatalógus 115 típusából 36-ot dolgoztak fel a 17–18. századi tündérmese-írók (LÁSZLÓ, 2002, 13.).

1704–1717-ig 12 kötetben jelentette meg Antoine Galland *Le mille et une Nuits traduits en François* címmel az *Ezeregyéjszaka* első európai, ám nem teljes fordítását, egy 14. századi arab kézirat és egy szír maronita szerzetes szóbeli elbeszélése alapján, kora ízlésének megfelelően átdolgoz-

¹² Introduction. In: *Le conte populaire Français*. Tome I., Paris, 1976, 38. Idézi LÁSZLÓ, 2002, 12.

¹³ Ugyanitt írja László Zita, hogy Jack Barchilon kutatásai, amelyek arra irányultak, hogy Mme d’Aulnoynak a szóbeliséggel való kapcsolatát bizonyítsa, elenyészően kevés eredménnyel jártak. *Hypolite ...* című művében van egy félmondat: „megpróbált az emlékezetéből egy mesét felidézni”. Útirajzaiban szokásokról, hiedelmekről számol be úgy, hogy „beszélnek róla”. Viszont műveltsége és érdeklődése folytán rengeteg ókori és középkori klasszikust olvasott és saját korának irodalmát is jól ismerte. 29 meséje maradt fenn, ebből 11-nek van magyar fordítása.

va, átstilizálva (LÜTHI, 198, 45.).¹⁴ Ennek és a korabeli egyéb keleti, főleg arab, de perzsa, török, indiai mesefordításoknak, átdolgozásoknak is (mindenekelőtt François Péris de La Croix: *Mille et un jours* – Ezeregy nap, 1710–1712, posztumusz 1722) a rendkívüli sikere (számos szerzőtől még pszeudo-orientális mesék is megjelentek) a klasszikus francia tündérmeséket átalakította, háttérbe szorította. Ez történetük második szakasza, ami a század végére a műfaj hanyatlásához vezetett. „Természetfeletti lények arzenálja vonult fel bennük, a csoda fontos megjelenési formája lett a lélek-vándorlás és az álom, erotikus jelenetek bemutatása fokozta az érzékiséget” (DAMMANN, 1979, 135–139.).

A francia tündérmese teljes korszakát és a kortárs keleti meséket foglalja össze és a már megjelenteket újakkal is kiegészíti, egyéb hasonló, és hasonló címekkel már Amszterdamban korábban kiadott gyűjtemények mellett Charles-Joseph de Mayer *Le Cabinet des Fées, ou collection choisie des contes de fées et autres contes merveilleux* (A tündérek kabinete, avagy tündérmesék és más csodás mesék válogatása) címmel Párizsban és Amszterdamban 1785–1789-ig 41 kötetben kiadott vállalkozása. Ennek utolsó három kötete tartalmazza a Galland-féle *Ezeregyéjszaka* kiegészítését, D. D. Chavis és J. Cazotte fordításában. A 35. kötet Mme Leprince de Beaumonte nevelési meséivel (Erziehungsmärchen) 1756-ban már a 19. századi gyermekmesék tendenciáit vetíti előre: „a polgári családregény nyilvánvaló hatása alatt állnak a különböző ’erkölcsi mesék’ (contes moraux)” (WOLFZETTEL, 1978, 1123, 1129.). Ezt az egyetlen példát azért érdemes megemlíteni, mert a század meseirodalma, a fentiekből is nyilvánvalóan, nem a gyermekek számára íródott. A kiadó gondosan igyekezett elkerülni minden, a gyermeki recepcióra vonatkozó korlátozást, inkább azt hangsúlyozta, hogy „a mondén tündérmese építő és társaságképző, azon személyek számára való, akik igénylik a kellemes meséket, akik maguk is finomak és érzékenyek” (WOLFZETTEL, 1978, 1125.). Mme d’Aulnoy és kortársai néhány meséje azért megjelent például magyarul is, ifjúsági kiadásban, de alaposan átdolgozva.¹⁵ Kónyi János az 1700-as években még katonatársai szórakoztatására készítette fordításait, mivel azok nem tudtak németül (német

¹⁴ Az *Ezeregyéjszaka* kialakulásáról, különböző kéziratairól, fordításairól lásd SIMON, 2000. Gallandnak Hanna Diab 1709. november 4-én és 5-én mesélte el, majd kérésére le is írta Aladdin (Alá ad-Dín) történetét. Más történeteket is tulajdonítanak neki: az eredeti kéziratok nem maradtak fenn (SIMON, 2000, 233.).

¹⁵ PERRAULT, Charles–D’AULNOY, Marie-Catherine–BEAUMONTE, Leprince de: *Tündérmesék*. Budapest, Franklin Társulat, 1891; RÓNAY György (szerk.) Francia versek és mesék gyerekeknek. Budapest, Móra Könyvkiadó, 1965; D’AULNOY, Marie: *A kék madár*. Átdolgozta Jan VLADISLAV, németből fordította RÓNAY György. Prag, Artia – Budapest, Móra Könyvkiadó, 1971; *A kék madár*. Fordította ILLÉS Éndre. In: DÖMÖTÖR Tekla (vál.) *Az aranyláncon függő kastély*. Francia, olasz, spanyol, portugál mesék. Budapest, Móra Könyvkiadó, 1977; VÉGH György (szerk.) *Az álomtündérek*. Francia versek és mesék gyerekeknek. Ford. RÓNAY György. Bratislava, Mladé letá – Budapest, Móra, 1984. (Világjáró varázscipők. DORNBACH Mária szerk.). Ebben: D’AULNOY, Marie Catherine: Aranyhajú, Jeanne-Marie Leprince de Beaumont: Világszépe és a szörnyeteg című meséi.

kiadásból dolgozott ugyanis). Mme L’Heritier dajkája bizonyára gyermekek számára fogalmazta meg meséit, de hogy ezek miként hangzottak el, nem tudhatjuk már meg. Ő egyébként talán népi származék volt, de hogy a népekortájt mit és hogyan mesélt, senki nem jegyezte fel. A tündérmesék írásának divatja az előkelő szalonok számára ráadásul éppen akkortájt kezdődött, amikor az országban pusztító éhínség dúlt (1693–1694), kétmillió ember halt meg: a vidéki lakosság valósággal megtizedelődött (SORIANO, 1976, 1020.).

A tündérmesék produktív német recepciója nagyjából fél évszázadnyi késéssel kezdődött (1760-ban jelent meg az első fordítás). A keleti mesék iránti érdeklődés ezt jóval megelőzte és az értük való lelkesedés a század folyamán nem is lankadt. 1761-ben már *Kabinett der Feen* címmel jelenik meg gyűjtemény (természetesen nincs köze a később ilyen címen futó francia sorozathoz, Mme de Murat kötetének volt ez a címe 1698-ban), amit számos újabb követ. A francia rokokó mese a 18. században a szóserinti fordításoktól az átdolgozásokon át a lelkes utánzások tárgya is lett, kezdetben a felvilágosodás szolgálatába állítva, didaktikus és moralizáló jelleget öltve. Az import mesék fordításainak és átdolgozásainak özönét nyomtatták Németország minden szegletében. Ez a tény, mondja Grätz, tarthatatlanná teszi azt a feltételezést, hogy a német tündérmese (Märchen) szóban hagyományozódott, észrevétlenül (BOTTIGHEIMER, 2003, 66.).¹⁶ Azok a tendenciák, amelyek majd a Grimméknél válnak igazán fontossá, fokozatosan törnek előre a 18. század második felének német meseirodalmában. A tündérmese egyre inkább népmese és német mese kíván lenni. A franciák címadásaikban csupán azt jelezték, hogy a mesék tündérekről szólnak, nem francia meséket, nem népmeséket és nem gyermekmeséket alkottak. 1777-ben Wilhelm Christhelf Siegmund Mylius lefordította Anthony Hamilton (neve és származása ellenére Franciaországban franciául írt) három meséjét, és ezzel meglepő újdonságot produkált. Magát „a műfajt archaizálta azáltal, hogy bevezetett egy régimódi nyelvet, amelyet még népiesre is színezett. Ezzel megalkotta a tündérmese népi verzióját, azaz a mítoszt annak népi eredetéről és az ennek megfelelő mítoszt a tündérmese szájhagyományban való létéről Németországban” (BOTTIGHEIMER, s. a.). J. G. Herder nyomban átvette Mylius fiktív kontextualizációját és elméleti formába öntötte. A népköltészetről (Volks poesie) alkotott elképzeléseit saját gyűjteményében, *Stimmen der Völker in Volkslieder* (A népek hangja népdalokban, 1778–1779)¹⁷ igyekezett megvalósítani. Ebben, és követőinek népdal-, majd népmese-gyűjteményeiben régi és korabeli írásos forrásokból, valamint a szóbeliségből

¹⁶ A hivatkozott mű: Grätz, Manfred: *Das Märchen in der deutschen Aufklärung. Vom Feenmärchen zum Volksmärchen*. Stuttgart, Metzler, 1988. „Több száz olyan 18. századi német munkát adatom, amelyek a francia elítélő tündérmesék fordításai vagy adaptációi voltak.” (GULYÁS, 2006, 123.)

¹⁷ Kritikai kiadása: *Johann Gottfried Herder: Stimmen der Völker in Liedern. Volkslieder. Zwei Teile, 1778/79*. Herausgegeben von Heinz Rölleke. Leipzig, Reclam, 1975. (Reclam Universal Bibliothek.)

származó adatok vegyesen fordultak elő. A század végén „a régi német és a népies irodalom recepciója kéz a kézben haladt, s mivel mindent romantikus stílusban dolgoztak át, a szövegösszeállítások egységesnek hatottak” (RÖLLEKE (szerk.), 1985, 1153.). A népi és a nemzeti szempont itt merül fel és kapcsolódik egymáshoz, hogy az elkövetkező évszázad eszméi között meghatározó legyen.

Herder és az irodalmi Sturm und Drang mozgalom hívei értékeli először az úgynevezett népi irodalmat, amelynek keretében a népdalokon kívül a prózai műfajokat, a mesét és a mondát is kezdik figyelemre méltatni. Megjelennek a népmese-gyűjteménynek, vagy éppen német népmese-gyűjteménynek álcázott művek, amelyekben a meséket olyan mértékben írták, alakították át, hogy azokat a népmese fogalmába besorolni nem lehetséges. Valamennyi címében is azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy a nép köréből származnak az egyes darabok. Ezek közül említésre méltó: Johann Karl August Musäus *Völksmährchen der Deutschen* (A németek népmeséi), 1782–1786; Wilhelm Günthers *Kindermärchen aus mündlichen Erzählungen gesammelt* (Gyermekmesék, a szóbeliségből összegyűjtve), Erfurt, 1787; Christine Benedicte Nauberts *Neue Völksmährchen der Deutschen* (A németek új népmeséi), 1789–1793; Ludwig Tieck *Völksmärchen*, 1797. Mások is, például a szerző nélkül megjelent (Goethe sógorának, Christian August Vulpiusnak tulajdonítják) *Ammenmärchen* (Dajkamesék), 1791–1792; a tündérmesék 1761 óta tartó sorozatát folytató Johann Gottlob Muench *Märleinbuch für meine lieben Nachbarsleute* (Mesekönyv kedves szomszédaimnak) című műve, 1799; az anonym *Feen-Mährchen* (Tündérmesék), 1801; Albert Ludwig Grimm (a testvéreknek csak névrokona) *Kindermärchen*, 1809 (RÖLLEKE (szerk.), 1985, 1152., néhány tétel máshonnan).

Ezek a fantasztikus lények, jó és rossz tündérek, hercegek és hercegisasszonyok közötti intrikákról szóló tudálékos mesék messze álltak attól, aminek a gyűjtését Herder felhívása szorgalmazta. Ez pedig egy újabb szempont, miként a címek is jelzik, a „gyermeki” érvényre jutását kívánja meg. A cél az, hogy létrejöjjön „a gyermekmeséknek az a tiszta gyűjteménye, ami jó értelemben megfelel a gyermekek elméjének és szívének, varázslatos színhelyek sokaságával, ékesítve az ifjú lélek ártatlanságával”, amit Herder a továbbiakban még úgy is jellemzett, mint a gyermekek eljövendő generációinak karácsonyi ajándékát (*Adrastea*, II., 6. *Herder's Werke*, 14., 235. BOTTIGHEIMER, 1987, 3.). De nemcsak a gyermekek számára nem voltak megfelelőek ezek a mesék, hanem a címükben jelzett népi és német voltukhoz is kétség férhet, noha a szerzők ennek az ellenkezőjét állítják. „Egyetlen mese sem egyéni ötlet szüleménye.” „Valamennyi mese hazai (einheimische) produkció, amelyeket már generációk óta plántálnak tovább, szóbeli hagyománnyal, ősatyák unokáiknak és utódaiknak” – írja könyve előszavában Musäus (1989, 647.). A kötet megjelenése előtt egy levelében azt fejtegeti, hogy a tündéresség (Feerei) újra nagyon lendületbe

jött – Bürger könyvét és Voss fordítását említi, meg a tündérmesék új és az *Ezeregyéjszaka* javított kiadását: nos, nem akar kimaradni a csapatból, kiad majd ő is egy könyvet. „Címe *Volksmärchen* lesz, egy olvasókönyv kis és nagy gyermekeknek. Ehhez a legriviálisabb dajkameséket fogom összegyűjteni, amelyeket majd én feljavítok, és tízszer csodásabbá teszek, mint amilyenek eredetileg voltak ...” (MUSÄUS, 1989, 649.). Egy másik levelében viszont azt írja egy barátjának, hogy meséit felnőtteknek írta: „A népmesék ugyan nem is gyermekmesék, mivel a nép nem gyermekekből áll, hanem főleg felnőttekből, és a hétköznapi életben az ember másként beszél velük, mint a gyermekekkel. Ostoba ötlet lenne ezért azt gondolni, hogy a Märchent abban a hangnemben kell elbeszélni, amelyet a Lúdanyó használ, ha gyerekeknek mesél” (BLAMIRE, 2003, 72.).

„Maga köré gyűjtött egy sereg vénasszonyt rokkástól, leült hozzájuk kőzépre, és hagyta, hogy fecsegjenek, majd amit hallott, elbűvölően újra elbeszélte. Gyermekeket is gyakran felhívott az utcáról, maga is gyermekké vált köztük, meséltette őket, és minden egyes meséért egy hárompfenniges érmét adott nekik. Egyik este a felesége látogatóból tért haza. Ahogy az ajtót kinyitotta, ócska dohány füstje csapta meg, a füstfelhőn át pedig meglátta a férjét, amint a kályhánál ült egy öreg katona mellett, aki egy rövid pipát tartva a fogai között szaporán pöfékelt és mondta neki a mesét” – emlékezett meg barátjáról August von Kotzebue 1791-ben (MUSÄUS, 1989, 655.).

Eletszerűnek tűnik az öreg katona meséltetése, a gyermekeké pénzért furcsa, hiszen Musäus gimnáziumi tanárként ingyen is szóra bírhatott gyerekeket, a weimari utcákon rokkával a kezükben útrakelő asszonyok képe pedig kissé bizarrnak tűnik. Fontos észrevenni, hogy még ezekben az idillien megrajzolt életképekben sem történik említés arról, hogy Musäusnak eszébe jutott volna az elhangzottakból bármit is feljegyezni. Ha azonban csupán arról van szó, hogy miként a Grimmék esetében, megindul a romantikus legendaképződés a „mesegyűjtésről”, már ez a tény is nagy fontosságú. Kotzebuenak határozott elképzelése volt arról, hogy kiktől kellene gyűjteni. Musäus meséiben valóban vannak népmesei elemek, ismerte a népkönyveket és a régi irodalmat. Rübezahl (hegyek ura, „vadember”) történetét Grimmelshausen (*Der abenteuerliche Simplicissimus*, 1669)¹⁸ után ő is feldolgozza, de népmeseként egyik darabját sem lehet meghatározni, miként kortársai műveit sem.

Az 1800-as évekre tehát a tündérmese (a Märchen szó körüli jelentésbeli tisztázatlanságokra nem térünk ki) műfaját a romantikus, majd később a klasszicista szerzők a német nemzeti irodalmi kánonba emelték a régiek átdolgozásával és újak alkotásával (BOTTIGHEIMER, s. a.), egyben határozott igény mutatkozott a népi hagyományok feltárására (Herder a népit

¹⁸ Legújabb kiadása: Grimmelshausen, Hans Jakob von: *Der abenteuerliche Simplicissimus*. Köln, Anaconda Verlag, 2005. Magyar kiadása: Grimmelshausen, Hans Jakob von: *A kalandos Simplicissimus*. I–II. Fordította Háty Gyula. Az utószót írta és a jegyzeteket összeállította Pók Lajos. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984. (A világirodalom klasszikusai.)

a régivel azonosította), és gyermekek számára készült gyűjteményekre. Az ebbéli törekvésekben az első átütő sikert a népdalok terén érték el: megjelent a „heidelbergi romantikusok”, Clemens Brentano, Achim von Arnim (és Joseph von Görres) három kötetes műve, a *Des Knaben Wunderhorn* (A fiú csodakürtje, 1806–1808), amely szerelmi, katona-, vándor- és gyermekdalokat tartalmazott a középkortól a 18. századig. Goethe a jénai irodalmi újság lapjain lelkesen ajánlotta mind az alsó, mind a felső néposztályok számára. „Ennek a könyvecskének ott kellene lennie minden házában, ahol derűs emberek élnek, az ablaknál, a tükör alatt, vagy ahol az énekes vagy a szakácskönyvet tartják, [...] ám leginkább a zene szerelmeseinek és meseterének zongoráján lenne a helye.” A dalok fültől fülig, szájról szájra (von Ohr zu Ohr, von Mund zu Mund) jártak, mígnem most életre keltve és felmagasztalódva visszatérnek a néphez, leírva és kinyomtatva a nemzet kultúrájának részei lesznek (DENECKE, 1994, 11.). Arnimék könnyű helyzetben voltak, hiszen Herder *Volkslieder* (Népdalok, 1778–1779) című úttörő munkája példaképpül szolgált számukra, és második, záró kötetükhöz egy sereg lelkes munkatárs gyűjtött anyagot. A mesék ügye rosszabbul állt.

Arnim már 1805-ben megfogalmazott felhívásában mondák és mesék gyűjtését is kéri, mert ezek közlésével kívánták folytatni gyűjteményüket, ám ez visszhangtalan maradt, így hamarosan feladták ezt a tervüket. Rölleke kutatásaiból ismeretes azonban, hogy a Grimm testvérek tevékenyen részt vettek Arnimék dalgyűjtő munkájában, az egész világból gyűjtöttek dalszövegeket, de néhányat saját hesseni vidékükéről élőszóából is. Wilhelm első könyve a régi dán hősekenkből, balladákból, mesékből készült fordítás, amely Heidelbergben a Mohr és Zimmer kiadónál jelent meg a *Wunderhorn* formátumában, annak mintegy negyedik köteteként (időközben Arnimék kiadták már a harmadik kötetet). Báró Achim von Arnimnak és Clemens Brentanónak ajánlotta. A testvérek azonban a mesék gyűjtésében voltak igazán aktívak.

Európában az értelmiség Herder eszméinek hatására a 18. század végén, a 19. századelején fordul a nép költészete felé, de ez mindenütt, miként a németeknél is, a népdalok gyűjtésével kezdődött. A kötött szövegek írásban rögzítése, a szöveg kezelése nem okoz annyi gondot, mint a kötetlen elbeszélésé. Grimmék előtt ennek a nehézségeivel senki nem találkozott: egy teljesen új, tudományos feladat megoldása várt rájuk. Amilyen megoldást ők választottak, az lett a minta egész Európában. Amikor hozzákezdtek, semmiféle meseelméletre nem támaszkodhattak: Johann Gottfried Herder erre vonatkozó reflexiói inkább töredékesek és meglehetősen eldugott helyeken jelentek meg. Tapasztalatlan, huszonéves fiatalemberként Arnim és a romantikus költő, Clemens Brentano mellett betekintést nyerhettek a népköltészeti gyűjtés, szöveggondozás és kiadás gyakorlatába, a mesék gyűjtésére pedig Goethe azon ajánlásait alkalmazták, amelyeket az említett recenzióban a népdalokról szólva fogalmazott meg. Mivel a Grimm testvéreknek önálló, kidolgozott meseelméletük nincs, a legkiválóbb Grimm-filológus,

Heinz Rölleke egy tanulmányában azt elemzi, hogy ezek a Goethe-i elképzelések miként húzódnak végig vezérfonalként életművükön. Goethe a gyűjtőnek például azt ajánlja, hogy őrizzék meg mindentől, ami közönséges, durva, sekélyes, ponyvaízű, „papos” (Pfäffisch). (A hatvanas években a pesti egyetemen és szakmai körökben még az én generációm is ezt a tanácsot kapta.) A népköltészet kiadóinak azt ajánlja Goethe, hogy legyenek hálásak a gyűjtőknek a szövegek átalakításáért, ha azokat az oda nem illő részekről megszabadítják, vagy ha másokat a helyükre csempésznek. „Ki ne tudná, min mennek keresztül a dalok a nép (és nem csak a műveletlen nép) száján? Miért ne lenne joga az egyik darabot a másikhoz illeszteni annak, aki végül feljegyezi azokat?” Nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy a nem német népköltészetre is tekintettel legyenek, használják a már meglévő fordításokat, vagy saját maguk készítsenek fordításokat. Ez már a tudományos feldolgozást illeti: a szaktudományos mesekutatást éppen a Grimm testvérek kezdik el, amikor 1822-ben kiadják első *Anmerkungen* – (Jegyzetek) kötetüket, amely az egyes mesék variánsait és korábbi előfordulásait veszi számba. Goethe a meglehetősen laza szövegszerkesztési javaslatokhoz az adatbázis pontosságának követelményét illeszti: „a gyűjtő és a kiadó a költészeti archívumát tisztán, precízen tartsa rendben. Nem kell mindent kiadni”; de a nemzetnek nagy szolgálatot teszünk, ha költészetünk, poétai kultúránk történetét ápoljuk. Goethe meg volt győződve a népköltészet régiségéről és a költészet történetébe illeszthetőségéről: a Grimmék is a német népköltészet kultúrtörténeti forrásértékéről. A nemzeti szempontot ők is fontosnak tartották. Hevesen állították, hogy mesegyűjteményükben elveszettnek hitt, ősi német mítoszok rejtőznek, és Wilhelm 1814-ben éppenséggel echte hesseni meséről beszélt. Ezek ellen a szakmailag tarthatatlan állításokkal szemben tény, hogy a kommentárjaikban a külföldi adatokat kimerítően felhasználták. Jacob az első kötet első kiadásába berakott általa franciából és skótból fordított szövegeket is. Nagyon fontos azonban, és ezt ki kell emelni, hogy címadásukban, ellentétben a kortársaikkal, mellőzték a német jelzőt. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy a népek vándorlásaival, a mesék és mesei motívumok nemzetköziségével éppúgy tisztában voltak, mint azzal, hogy mesélők nem éppen a német nyelvű hagyományok letéteményesei.

Goethe a népköltészetet olyan irodalomnak tekintette, amely a nép száján formálódik. Rölleke ezért azt hangsúlyozza, hogy a Grimmék ennek megfelelően ragaszkodtak a szóbeliségből eredő darabokhoz. Jacob 1811-es gyűjtési felhívásában (1815-ben változatlan formában megismételte) kizárólag szájhagyomány lejegyzését kéri, még hozzá nyelvjárásban. Ez volt meseelmeletük sarkalatos pontja, a KHM-be vagy csak előszóból származó szöveget vettek be, vagy csak olyan irodalmi forráshoz nyúltak, amelynek szóbeli eredetéről meg voltak győződve (RÖLLEKE, 1998a, 67–68.).

Goethe javaslatát a szövegek „restaurálására”, kiegészítésére, több szöveg kontaminálására közel 50 éves tevékenységük során (1815, de 1819 után mindenképp, ezt a munkát egyedül Wilhelm végezte) végig szem

előtt tartották. Erről leginkább az Arnimmel folytatott levelezés tanúskodik, de nyilvánosan is elismerték. Az 1819-es 2. kiadás előszavában írják: „Az egyes darabok megfogalmazása és a végső alakba öntése tőlünk származik [...] Különböző elbeszéléseket, amennyiben egymást kiegészítették és egyesítésüknek akadálya nem volt, mint egyet tettünk közzé”.¹⁹ A meseszövegek variációinak a szájhagyományban nincs egyértelműen megállapítható ősalakjuk (Urgestalt), ezért a tapintattal – ezt csak idővel lehet elsajátítani – végzett átalakítás ezt kíséri meg rekonstruálni. Legkiválóbb adatközlőjük, Dorothea Viehmann a repertoárját – a 2. kötet előszavában írják – szabadon, ám mindig szóról szóra ugyanúgy adta elő. Ha kérték, megismételte, még egyszer, lassan, úgy, hogy némi gyakorlattal le lehetett írni. Ily módon bizonyos részeket (manches) szó szerint megtartottak. Ebből az következik, írja Rölleke, hogy sokat éppen nem szó szerint írtak le. Goethe javaslata a népköltészet kiadási technikájára az akkortájt kialakuló germán filológia módszereivel van összhangban: stílusegységesítéssel, kiegészítésekkel és mindenekelőtt kéziratok egybeszerkesztésével a középkori költészet elveszett, „ősi változatait” (Urfassungen) próbálták meg rekonstruálni. A Grimmek gyakorlata tehát koruk legmodernebb költői és filológiai eljárásának felel meg (RÖLLEKE, 1998a, 68.).

Rölleke írása pontosan jelzi, hogy a Grimm testvérek mesegyűjteményükkel kapcsolatos vágyai és azok megvalósulása nem mindig voltak harmonikus egységben. Rölleke apológiája a Grimmeket ért kritikák, sőt, az utóbbi évtizedekben, főleg Amerikában, társadalomkritikai éllel megfogalmazott vádak ellenében készült.

Mielőtt néhány erre vonatkozó példát bemutatnánk, álljon itt néhány „képmény tény” a KHM szövegeinek keletkezéstörténetéről. Ennek kiindulási pontja egybeesik Jacob (Jacob Ludwig Carl Grimm, Hanau, 1785 – Berlin, 1863) és Wilhelm (Wilhelm Carl Grimm, Hanau, 1786 – Berlin, 1859) marburgi jogi tanulmányainak kezdetével. Az idilli gyermekkor után korán árvaságra jutott fiúk (a hivatalnok apa hirtelen halálakor Jacob nem egészen 12 éves volt, Wilhelm egy évvel fiatalabb) hat gyermekes özvegy édesanyjuknak segítenek a gazdaság ügyintézésében, majd egy nagynéni segítségével a kasseli gimnáziumban folytatják tanulmányaikat (SCHERF, 1979, 251–252.). Tizenhét évesen (1802, 1803) költöznek Marburgba, ahol egy magával ragadó, fiatal tanár hatása alá kerülnek: egész életüket meghatározó ösztönzést kapnak a filológiai és néprajzi kutatásokra a történeti jogtudományt művelő F. C. von Savignytől, aki munkatársnak ajánlotta őket sógorához, Clemens Brentanóhoz (Brentano nővére, Kunigunda volt Savigny felesége). Nagy hatással voltak rájuk L. Wachler irodalomelőadásai, Johann Jakob Bodmer munkája és Ludwig Tieck középkori szerelmi dalokból készült átköltései és nem utolsósorban az egyetem óriási könyvtára (DENECKE, 1988a, 171.; RÖLLEKE, 1993, 1279.).

¹⁹ A Röllecke által közölt rövid idézetek itt is saját lapidáris fordításomban olvashatók: a 2. kiadás teljes előszava megjelent magyarul (GRIMM, 1989, 9–15.).

1806-tól vonta be őket Brentano a *Wunderhorn* munkálataiba, amelynek során az akkor még nagyon tág és meghatározatlan műfajú Sage (monda) – minden, ami egykor része volt a szóbeli hagyománynak, nemcsak népdalok, hanem mesék és mondák, leginkább írásos forrásokból – lett az érdeklődésük tárgya. Jacob ekkor tért vissza Párizsból, Wilhelm éppen egyetemi tanulmányai befejezése előtt állt, öccsük, Ferdinand írnokként dolgozott: szép kézírása miatt őt a másolatok készítésébe vonták be. 1807-ben Brentano Kasselbe költözött: lelkendezve írja barátjának és későbbi sógorának, Achim von Arnimnak (Arnim Brentano húgát, Bettinát vette el, aki Jacobbal volt egyidős), hogy milyen kitűnő, a „régí német költészetnek elkötelezett barátokat” talált. 1807-ből származnak az első mesekéziratok: Jacob elkészített egy Allerleirauh-kivonatot egy regényből, Wilhelm pedig Kasselben lejegyzett egy mesét Dorothea Wildtől. Ebben a legelső fázisban Brentano munkái szolgáltatták a példákat, ő ugyanis már irodalmi művekből készített két meseátíratot és a *Wunderhorn* függelékeként előszóból lejegyzett és átírt egy történetet. Ez a Kakaska és jércike rémisztő története (Erschreckliche Geschichte vom Hühnchen und vom Hähnchen), amely majd bekerül a KHM-be (KHM 80.). Ő irányította a testvéreket két „adatközlőhöz” is, a marburgi Elisabeth-Hospitalba egy idős asszonyhoz és Allendorfba, az ottani pap lányához, Friderike Mannelhez, aki küldött is nekik néhány mesét (RÖLLEKE (szerk.), 1985, 1155–1156.; 1993, 1281.).

1806-ban érkezett a *Wunderhorn* szerkesztőségéhez Philipp Otto Runge két meséje, amelyeket már Arnim mutatott meg a fiúknak. Mivel Arnim egy folyóiratban közölte is ezeket, nem kerültek be a Brentanónak küldött kéziratkegbe, ám az első kiadástól kezdve még a „kis kiadásnak” is részei lettek. Mindkettő plattdeutsch (újalmémet) dialektusban íródott, és pontosan így került a KHM-be: Van den Fischer un siine Fru (A halász és a felesége, KHM 19.) és a Van den Machandelboom (Jávorfácska, KHM 47.). Az 5. kiadástól (1843) kezdve a pomerániai nyelvjárást leegyszerűsítették, és mindkét mesét stilisztikailag is erősen átdolgozták. Pedig kezdetben rendkívüli módon elnyerte tetszésüket a két dialektusban írt mese. Úgy vélték, ez az igazi, pontosan ez az, amire vágnak: ez a nép szóbeli költészete, és így kell azt megörökíteni. Jacob mindkét gyűjtési felhívásában Runge meséit állította példaképnek. Sajnos, nagy tévedés áldozatai lettek: a romantikus festő Runge a romantikus írók, Arnim és Brentano módszerét alkalmazta mind stílusában, mind szövegalakító módszerében. Nem véletlen tehát, hogy a Grimmék éppen saját törekvéseik megvalósulását ismerték fel bennük, és későbbi munkájukban is ennek a tévedésnek a jegyében jártak el (RÖLLEKE (szerk.), 1985, 1156. és a két szöveghez fűzött kommentárok, valamint 1998, 68.).

A korábbi mesegyűjtemények közül csak Basile *Pentameron*éját tartották elfogadhatónak, inkább a régi irodalom (Hans Sachs, Grimmelshausen stb.) „belső elbeszélései” (Binnenerzählungen) közül válogatnak: a későbbi kiadásokba pedig olyan gyűjteményekből (pl. J. Haltrich erdélyi szász mese-

gyűjteményéből) vesznek be szövegeket, amelyek már éppen az ő hatásukra és az ő igényeik szerint készültek. Az első összeállítás, a kasseli saját gyűjtéssel és a másoktól kapottakkal kiegészítve 53 vagy 54 darabból állt, ezt küldték el 1810 őszén Brentanónak, aki végül is nem csinált velük semmit, és a kéziratot sem küldte vissza. Ez nagy szerencse volt, mert így az fennmaradt: 1923-ben találták meg a hagyatékában az elzászi Alsace Ölenberg (Olajfák hegye) nevű trappista kolostorában, és 1927-ben adták ki először (RÖLLEKE, szerk. 1975). A Grimm testvérek nem sokat vártak, 1811 elején, Arnim tanácsára saját kötet összeállítása mellett döntöttek. Szerencsére a Brentanónak küldött anyagról készítettek másolatot, ám azt az első kiadás után megsemmisítették. A Grimm-filológia alapját tehát az ölenbergi kézirat (46 szöveg maradt fenn, Rölleke szerint kb. 48) és a Wilhelm sajátkezü jegyzeteivel és a második kiadás számára készített emendációival ellátott két első kiadású kötet jelenti, amelyet a kasseli Grimm-Múzeumban őriznek. Az ős-szövegnek (Urfassung) tekintett ölenbergi kézirat nem hiányos, ugyanis egyes darabokról a testvérek joggal feltételezték, hogy Brentano ismeri azokat, vagy éppen gazdag könyvtárában megtalálhatók. A jegyzetelt példányok is elsőrangú források: itt írta az egyes mesékhez az információkat Wilhelm, hogy kitől került hozzájuk, mikor és mely vidékről (LÜTHI, 1968, 48.; RÖLLEKE (szerk.), 1985, 1160.; BLAMIRE, 2003, 73.).

A KHM-nek a Grimmék életében hét kiadása volt: 1812–1815, 1819, 1837, 1840, 1843, 1850, 1857: ez utóbbi az Ausgabe letzter Hand, az utolsó saját kezűleg korrigált változat, amely a későbbi kiadások alapja lett. A szövegek száma kiadásról kiadásra változott, végül 200-ban állapodott meg, amelyhez 10 gyermeklegenda (Kinderlegenden) csatlakozott. Az „összöveg”-nek még hét tizede volt tündérmese/varázsmese, az utolsó, saját kezű kiadásnak csak mintegy a fele. A testvérek a Märchen műfaját meglehetősen kitágították. Albert Wesselski szigorúbb mértéke szerint ebből a 200-ból alig 60 tekinthető igazi vagy tulajdonképpeni mesének (richtige oder eigentliche Märchen), a többi tréfás mesécske emberekről, állatokról, természeti/eredet vagy eredetmonda.

A közhidelemmel ellentétben a KHM a kezdetekben nem vált könyvsikerré. A német könyvvásárló közönség, ellentétben a hazafias érzelmű értelmiséggel, a század elején még a felvilágosodás szellemében nevelkedett. A korábbi vélekedés ellenére a KHM nem fogyott valami nagy számban. Az első kiadás első kötetét (1812), amely sokkal inkább volt irodalmi, polgári, mint népi, jobban vették, mint bármelyik későbbi kiadást a Grimmék életében, sőt, utána még jó darabig a többi: három éven keresztül évi 300 példány fogyott belőle. Persze ez is nagyon kevés, Walter Scherf népszerű Grimm-válogatásának utószavában az olvasót megdöbbeníteni kívánja, amikor így fogalmaz: „nem több, mint írd és mondd, 900 darabot adtak ki belőle” (SCHERF, 1979, 249.). A második kötetből (1815) 75 példány volt az éves átlag, az első „kis kiadásból” (1825) 187, pedig ez már illusztrációkat is tartalmazott és olcsó is volt. Az 1800-as évek könyvvásárló közönsége, ha

választhatott, inkább a Grimmék riválisának, Ludwig Bechsteinnek a könyvét vette (*Deutsche Märchen*, 1845). Bechstein műve több szempontból is egyféle reakció volt a KHM-mel szemben. Előszavában Bechstein szelíden kárhóztatja a Grimmék azon eljárását, hogy rosszindulatú mostohákat szerepeltetnek, akiknek a helyzete anélkül is elég nehéz, hogy a tündérmesék felől támadás érné őket. Meséiben a gyerekek sokkal inkább igyekeznek bátran segítséget keresni maguknak, mintsem hogy passzívan elfogadnák a mágikus segítséget. A testvérek segítik egymást a történetekben, amelyeknek végén a családok rendszerint boldogságban és szeretetben újra egyesülnek. A KHM népszerűségben az 1890-évektől kezdve cserélt helyet a Bechstein-féle kötettel. Bottigheimer ezt részben az irodalmi ízlés megváltozásával, részben a szerzői jogok elévülésével (1893) magyarázza, ami a kiadók számára szabaddá tette az utat, harmadsorban a városi proletariátus megerősödését említi, amely széles piacot teremtett annak a műnek, amely akkorra a német értékek tökéletes megtestesítőjévé vált (BOTTIGHEIMER, 2003, 68–69.).²⁰

A KHM a Grimmék szándéka szerint, nemcsak a címválasztás okán, gyermekirodalomként kívánt megjelenni, és a kortársak felemás kísérleteivel szemben azzá is vált. Gondolhatunk Musäus fent idézett véleményére arról, hogy a népmesék nem gyermekmesék, vagy C. M. Wielandéra, amely egyaránt leértékeli a népit és a gyermeket: „Dajkamesék dajkahangnemben elbeszélve a szájhagyományban továbbélhetnek, de kinyomtatni nem kell ezeket.” (LÜTHI, 1968, 47.) Jacob készítette az első gyermeknek, sőt, csecsemőnek szóló dedikációt az első kötet (1812) Arniméknak adott példányán: „An die Frau Elisabeth von Arnim für den kleinen Johannes Freimund.”²¹ (STEINLEIN, 1993, 9.) Kézenfekvő lenne azt gondolni, hogy a testvérek saját gyermekkorukból is hozták a mesék ismeretét, hiszen Steinauban nevelkedtek: természet közelben, ahol az ún. egyszerű nép életét, szokásait, talán még meséit is módjuk lett volna megismerni. Meglepő módon mégis egyetlen mesére tudtak visszaemlékezni ebből az időből (Sterntaler, Csillagtallér, KHM, 153.; RÖLLEKE, 1993, 1279.). Kiváló irodalomjegyzékkel (Bolte–Polivkától Georg Wickram eredeti művéig), ám forrásjegyzetek nélkül egy nem tudni, honnan való idézetet közöl H. Schaufelberger, amikor arról értekezik, hogy a rémes gyilkosságtörténet (KHM, Anhang Nr. 3.) vajon gyermekek számára való-e: „saját Hanauban és Steinauban töltött gyermekkorukból Jacob élénken emlékezett a *Rókané asszony lakodalma* című mesére, Wilhelm pedig például az édesanyjuktól hallotta a *Gyermekek mérszárlásáról*

²⁰ A nyomdai és kereskedelmi adatokat Rölleke részletesebben ismerteti, de értékelése megegyezik Bottigheimerével (RÖLLEKE, 1985, 1161–1168.). Bottinheimer korábbi tanulmányát és a Grimm-recepció egyéb kérdéseit lásd HAASE 1996.

²¹ Arnimék kisfia ekkor még egyéves sem volt. Bettina von Arnim (lánynevén Anna Elisabeth Brentano) maga is írt irodalmi meséket és Jacob Grimm és Achim von Arnim kérésére megpróbált meséket gyűjteni a frankfurti Marie Leinhardtól, Savignyék dajkájától. Am csak néhány kezdőmondatig jut, Frau Leinhardt nem emlékszik többre (RÖLLEKE, 1975a, 820–821.).

szóló mesét” (SCHAUFELBERGER, 2007, 35.).²² „Na tessék – írja a szerzőnő –, még a legjobb családokban is (azaz még ott is mondtak gyermekeknek rémtörténetet, N. I.). Wilhelm Grimm volt a finomabb lelkű.”

A történet nem mese, nem monda a szó korabeli értelmében.²³ Igaz történetként adja elő, hogy gyermekek utánozni kívánják, amit disznó, tyúk vagy más állat leölésekor a felnőttektől láttak. Egyik társukat vagy testvérüket hasonló módon megölik, vérét egy tálban felfogják stb. Az elbeszéléstípus első előfordulása egy latin nyelvű epigrammából ismert (Aelianus, 1484), amely arról szól, hogy az elvetemült pap, Makarius fiai Mytilénében áldozat bemutatást játszanak, az idősebb megöli öccsét, őt megöli az odasiető anya, majd Makarius őt öli meg, és a kínpadon beismeri tettét. Jóval ismertebb forrás Jörg Wickram *Rollwagenbüchlein* (Társzekér-könyvecske) című műve, amely 1555-ben jelent meg. Vidám történetek, tréfák, meg egy némely szomorú eseményről, többnyire gyilkosságról szóló híradások gyűjteménye. 1810-ben a *Berliner Abendblätter* (szerkesztője ekkor Heinrich von Kleist volt) szerző nélkül közölt egy ebbe a típusba tartozó történetet, állítólag egy régi könyvből. Mint később kiderült, aki beküldte, nem más volt, mint Achim von Arnim. De miért maradt anonim? A téma bizonyára izgatta (Berlinben éppen ekkortájt mutattak be egy szomorújátékot, amely erről szólt), mert egyik művében (*Kornwächter*) maga is feldolgozta. Amikor a Grimmék bevették meséik közé az első kiadásba, élénken tiltakozott. A történetben megnyilvánuló nyers kegyetlenség nem való gyermekmesébe. Így a 2. kiadásból már kivették a Grimmék, attól kezdve már nem Grimm-mese többé. Az új, kritikai kiadásokban, amelyek függelékként a kihagyottakat is tartalmazzák, az Anhang, Nr. 3. jelölést kapta.²⁴ Itt két szövegváltozatot közölnek. Az első kiegészül az alma-gulden próba motívummal (a 17. század óta ismert). A gyilkos gyermeket törvényszék elé állítják, védője azt javasolja, hogy ártatlanságát azzal tegyék próbára, hogy egy almát és egy guldent kínáljanak neki, hogy válasszon a kettő közül. A kisgyermek ilyen esetben az ehetőt választja: ha ezt teszi ő is, gondolkodása gyermeki, nem mérheti fel tetteinek következményeit. Ez így is történik. Schaufelberger véleménye szerint a Grimméket érdekelhette a téma, éppen azért is, mert gyermekkori emlékü volt, régi, kedvelt történet, olyan időkből, amikor még gyermekvédő ligák nem tiltakoztak a kegyetlenség bemutatása ellen, ami szerinte egyáltalán nem ártott a gyermekeknek. Nem maga

²² Rölleke is megemlíti, hogy ez a két mesecím mint gyermekkori emlék előfordul a Grimmék levelezésében, de KHM-be más forrásból került be a szövegük, éppúgy, mint a Csillagtalléré is. A négy Grimm testvér tehát egyetlen mesét sem őrzött meg közös gyermekkorukból, sőt, Rölleke szerint a szülői házban biztosan nem hallottak mesét (RÖLLEKE, 1997, 30.).

²³ Ugyanez a szövegtípus kedvelt a modern vagy kortárs mondák között (NAGY, 2006).

²⁴ Schaufelberger csak a függelék-kiadásra hivatkozik: *Anhang der Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*. Reclam-Ausgabe, 1980. Az általam használt (Rölleke, 1985) kiadás az 1837-től kezdve kihagyott mesék között az eredeti 22a számmal közli a két változatot (809–811.).

a kegyetlenség árt, hanem a biztonság hiánya – idézi Walter Scherfet. De a Grimmék ebben azért annyira biztosak nem lehettek, mert a fenti történetet tehát eltávolították a gyűjteményből (SCHAUFELBERGER, 2007, passim). A második kiadás előszavában már ezt írhatták: „[...] minden, gyermeknek nem való kifejezést gondosan kigyomláltunk ebből az új kiadásból. Ha mégis szemünkre vetné valaki, hogy a szülőket egy s más zavarba hozza és megbotránkoztatja, miért is nem szívesen adnák gyermekeik kezébe a könyvet, márpedig a gond ritka esetekben jogos lehet, akkor könnyű válogatni a mesékből, ám általában az egészséges állapotokra tekintve, bizonyosan szükségtelen az ilyenmő rostálás.” Az esőről és a harmatról értekeznek, mely kell a növénynek, tehát ami természetes, attól ne óvakodjunk. A Bibliát is példának hozzák: illően kell olvasni (GRIMM, 1989, 10–11.).

Az első kötetet kísérő fanyalgások a gyermekek szempontjairól szólnak, de a fenti tartalmi kifogások mellett a stílust is helytelenítik. A. L. Grimm saját könyvéhez (*Lina's Märchenbuch* – Lina mesekönyve, 1816) írt előszavában arról ír, hogy a gyermekek számára a népi elbeszélések stílusa elfogadhatatlan: „Nyilvánvaló, hogy a gyermekeknek a meséket gyermeki egyszerűséggel kell elmesélni. Ehhez azonban tökéletesen megfelelő elbeszélő kell, akit az ember manapság nem az első jöttment pesztonkában talál meg, és ha nincs ilyen, a költőnek kell a helyébe lépni. A megboldogult Runge két gyönyörű mesét mondott el a gyűjteményükbe, utánozhatatlanul, plattdeutsch nyelven. Ezek azonban biztos, hogy nem a nép ajkáról lettek leírva. Egyéb meséiknek a legtöbbje magán viseli még az egészen átlagos népi elbeszélő jegyeit, annak minden hibájával együtt [...]. Minthogy olyan könyvről van szó, amelyet gyerekek kezébe adhatnak, ezt nem lehet megbocsájtani [...]. Ha ez erre is érvényes, akkor ide is illik a régi közmondás: Nem lehet egyszerre két urat szolgálni.” (RÖLLEKE (szerk.), 1985, 1163.)

Runge művészien átírt, tulajdonképpen álnépi meséi mindenkinek elnyerték a tetszését. A népmeséről alkotott ideálképhez ezek álltak közel. Mivel a Grimmék messze nem hiteles népi szövegeket produkáltak, és azokat mégis annak tekintették, és emiatt elmarasztalták őket, mutatja, hogy milyen nehéz volt a korabeli értelmiséggel elfogadtatni a népmese népi voltát. Ezek a kritikák is a mesék minél művészbibb átalakítására sarkallták a testvéreket. Grimmék újítása, a szövegekhez fűzött kommentárok sem arattak sikert, ezért a második kiadás után ezeket a szövegközlésektől leválasztották és két külön kommentár kötetet adtak ki (1822-ben és 1856-ban). Brentano Arnimhoz írt levelében (1813) ugyanis ezeket írja: „Pár nappal ezelőtt megvettem a Grimmék meséit, [...] az egész kevesebb örömet okozott, mint gondoltam. Úgy találom, hogy az elbeszélés, azon túl, hogy hiteles, hanyag és kusza, bizonyos esetekben még nagyon unalmas is, habár a történetek igencsak rövidek. Miért nincsenek a dolgok olyan jól elmondva, mint ahogy Rungénál? A maguk nemében azok a tökéletesek. Ha az ember egy gyermekruhát akar felmutatni, ezt csak teljes hűséggel teheti, nem úgy, hogy előhúzza egyet, amiről az összes gomb leesett, ami mocsokkal szennye-

zett, és amelyiknél az ing kilóg a nadrágból. [...] A tudós jegyzetek túlságosan széttöredezettek, és az olvasót túl sok mindennel terhelik, amit az sem nem tudhat, sem ezekből a jegyzetekből meg nem tanulhat. [...] Ennél a könyvnél jöttem rá, hogy mennyire helyesen is jártunk el a *Wunderhorn*-nál. [...] Ugyanis az a fajta hűség, ami a *Kindermärchen*-ben van, zagyvaságot eredményez.” (RÖLLEKE (szerk.), 1985, 1162.)

Miből gondolták a kortárs olvasók, és a későbbiek is, hogy a Grimmék népi szövegeket adtak közre, méghozzá hitelesen, változtatás nélkül? Egész egyszerűen onnan, hogy elhitték, amit ők maguk írtak az első kötetük előszavában. „Kevés kivételtől eltekintve csaknem mindent Hessenben és a Maina és a Kinzig mentén, a hanaui grófság területén, ahonnan származunk, szájhagyományból gyűjtöttünk. [...] Ezért fűződnek kellemes emlékeink minden egyes darabhoz [...]” (RÖLLEKE, 1998b, 36.). Ezeket a mondatokat átalakítva, a továbbiakat pedig változatlanul megismételték a 2. kiadás előszavában: „Talán éppen ideje is volt ezeket összegyűjteni, mivel azok, akik őrzik őket, egyre kevesebben vannak. [...] Ezek a mesék, ahol még megvannak, úgy élnek, hogy nem szokás arra gondolni, jók-e vagy rosszak, poétikusak-e vagy a művelt ember szemében útszéliek; ismerni és szeretni szokás őket, csak mert mindig is ilyenek voltak, s ki-ki örül nekik, anélkül, hogy különös oka volna reá.” (GRIMM, 1989, 9.)

Íme, a romantikus program. A nép ősi, romlatlan költészetét kell a szóbeliségből összegyűjteni, hogy megmentődjék az enyészettől. Az előszó szerint ez esetükben így is történt. Ami a két úrnak való szolgálatot illeti, tehát hogy népi is és gyermekmese is legyen az a valami, annak az ellentmondásos voltát is felismerték, amikor szembesültek magukkal a szövegekkel, amik persze igazából még csak nem is voltak népiek. Jacob 1813-ban írta Achim von Arnimnak: „Ezeket a gyermekmeséket valóban a gyermekek számára gondolták, találták ki? Ezt épp oly kevésbé hiszem, mint ahogy magát az egész kérdést sem helyeslem, hogy tudniillik külön a gyermekeknek kell-e egyáltalán valamit alkotni?” Ugyanitt, később: „A Mesekönyv ezért az én véleményem szerint egyáltalán nem a gyermekek számára íródott” – majd azért hozzáteszi: „de önnek azért tetszik, és ennek nagyon örülök.” (STEINLEIN, 1993, 10.)

Az első kötet 84 szövege (a 85. számú négy töredéket fog össze) túlnyomórészt valóban szóbeliségből származik, ám nem „a kemence, a tűzhely és a padláslépcső melletti helyekről”, hanem főleg két jómódú kasseli család tagjaitól. Miként Arany Juliska nélkül Arany László mesegyűjteménye sem jött volna létre, a Grimmék sem tudtak volna mit kezdeni egyetlen kedves húguk, Lotte (Charlotte Amalie) nélkül. Az ő barátnői köréhez tartoztak a Wild lányok (Lisette: 1782–1858, Gretchen: 1787–1819, Dortchen: 1793–1867, Marie/Mie: 1794–1867,) és a Hassenpflug család lányai (Marie: 1788–1856, Jeanette: 1791–1860, Amalie: 1800–1871). 1807-ben kezdte őket biztatni, hogy mondjanak a bátyjainak meséket, ami a rendszeres összejöveteleiken meg is történt. Ennek a fiatalokból álló, meglehetősen művelt, tehető polgárcsaládokból származó, tehát azonos társadalmi státuszú körnek

(1822-ben Wilhelm feleségül vette Dorothea Wildet, 1825-ben pedig Lotte ment feleségül a későbbi hesseni államminiszter Ludwig Hassenpflughoz)²⁵ a mesetudását tükrözi jórészt az első kötet. A Wild lányok mamája (Dorothea Catharina Wild, 1752–1813) is mondott meséket, így csak feltételezni lehet, hogy lányai meséinek egy része tőle ered.²⁶ Azt ugyanis nem lehet tudni, hogy meséiknek mi volt a közvetlen forrása. Perrault mesekönyvét azonban minden bizonnyal ismerték. Mindkét család ugyanis francia eredetű volt, a Wildék Bernből jöttek, a Hassenpflug családban pedig még a század második felében is (1880-ban) otthon az asztalnál franciául beszéltek. Az általuk elmondottak közül néhány: *Marienkind* (KHM 3.; Gretchen, 1807), *Bátyuska, húgocska* (KHM 11.; Marie, 1811), *A fehér kígyó* (KHM 17.; Hassenpflugék, 1812), *A vitéz szabólegény* (KHM 20.; Hassenpflugék, 1812), *Holle anyó* (KHM 24.; Dortchen, 1811: elmondta a kertben), *Piroska és a farkas* (KHM 26.; Jeanette, majd Marie, 1812), *Csizmás kandúr* (KHM 1/33.; Jeanette, 1812), *A hét holló* (KHM 49.; Dortchen 1812: elmondta január 19-én a kerti házban), *Csipkerózsika* (KHM 50; Marie), *A rest lány/Pancimanci* (KHM 55.; Dortchen, 1811) stb. (RÖLLEKE, 1998b, 36. Apró kiegészítések: RÖLLEKE (szerk.), 1985, kommentárok, RÖLLEKE, 1993, 1281.; RÖLLEKE, 2006, 18., 24.).

Az első kötet mesélői közül figyelemre méltó még Friedrich Krause (1747–1828) nyugalmazott dragonyos őrmester: részben azért, mert a Grimméknek ő az egyetlen férfi mesélője (a többiek írásban küldték nekik a meséket), másrészt pedig, mert a legidősebb korosztályhoz tartozik, akik a Grimméknek meséltek, de azért is, mert róla feltételezték, hogy az alsóbb néposztályt képviseli. Krause a Kassel melletti Hoofban élt, meglehetősen szerény anyagi körülmények között: Wilhelmől a mesékért egy-egy használt nadrágot kapott cserébe. „A Grimm-gyűjteményhez annak mintegy 6%-át kitevő meseszöveggel járult hozzá: nem lehet tudni, melyik „anyag” fogyott el hamarabb, Krause repertoárja, vagy Wilhelm nadrágkészlete” – írja szellemesen Rölleke. Mindenesetre meséi markánsan különböznek a Grimméknek mesélő, finomlelkű ifjú hölgyek meséitől: nőalakjai házsártos Xantippék vagy gonosz, ártó boszorkányok. Rölleke feltevése, hogy harminc évvel fiatalabb felesége mellett szerzett tapasztalatok ütnek át meséin, mint ahogy a katonaélet és -nyelvezet is. Wilhelmhez írt levelei különös ortográfiát mutatnak, és nyelvtani járatlanságról árulkodnak (pl. a „könyvtáros” – Bibliothekare – úr nála „Hr. Biplicats”, így szólította meg Wilhelmet), ám pontosan ismeri a Bibliát, fejből idézi az egyes helye-

²⁵ A Grimm és a Hassenpflug család szoros kapcsolatáról, különösen Lotte haláláig (1833-ban, hatodik gyermeke születésekor gyermekágyban halt meg) lásd: GROTHE, Ewald (szerk.) *Brüder Grimm. Briefwechsel mit Ludwig Hassenpflug und Dorothea Grimm, Charlotte Hassenpflug, ihren Kinder und Amalie Hassenpflug*. Kassel–Berlin, Büder Grimm Gesellschaft, 2000. (Brüder Grimm: Werke und Briefwechsel. Kasseler Ausgabe. Briefe. Bd. 2.)

²⁶ Az első kötetbe három meséje került (RÖLLEKE, 2006, 24.).

ket, pontosan megadva a versek és fejezetek, a zsoltárok és az énekeskönyv egyes darabjainak a számát is. Felmenői ugyanis tanítók és lelkészek voltak, akik között még egy francia nagymama is helyet foglalt. Egy kicsit tudott is franciául. A katonaságnál pedig egy elit alakulatnál szolgált. Ami pedig a Grimmék hagyatékában változatlanul és felhasználatlanul fennmaradt *Spinnstubenneftjät* (Fonóházi füzet) illeti, annak összeállítására a Grimmék kérték fel, és nekik is adta át. Rölleke úgy gondolja, hogy az abban leírt vas-kos, tréfás történetek nem valószínű, hogy a hesseni Hoof fonójában hang-zottak el télvíz idején. Sokkal valószínűbb, hogy Krause rájött, milyen és főleg milyen eredetű történetekre kíváncsiak a testvérek, és elvárásuknak a címadással akart megfelelni. Ehhez csak azt tehetjük hozzá, hogy Krause gyűjteménye talán a katonafolklor jeles tárháza: jellemző, hogy a testvérek éppen akkor fordultak el egy elénk tárt anyagtól, amikor az valóban népi lehetett, bár kétségtelenül nem gyermekeknek való. Krause tehát nem feltétlenül tartozott azon műveletlen, homályos agyú teremtmények (keine der eher dumpfen Kreaturen) közé, akiknek korábban a népmesék fenntartását tulajdonították – állapítja meg RÖLLEKE (2006, 22., 23., a többi adat passim). Ily módon leszámolhatunk azzal az illúzióval is, hogy a Grimméknek akár egyetlen népi mesemondója is akadt.

Fentebb már szó esett arról, hogy Brentano felhívta a figyelmüket egy mesélni tudó asszonyra a marburgi öregotthonban. A vele való találkozó sikertelen kísérlet maradt, elzárkózott attól, hogy nevét adja egy vállalkozáshoz, amelynek nem látta a célját. Semmit nem tudunk róla, „marburgi mese-asszony”-ként vonult be a Grimm-irodalomba. Neki tulajdonított mesék ugyanis vannak, hiszen meséiből mégis eljutott valamennyi a testvérekhez. Annak illusztrálására, hogy mennyire vágytak népi mesélőkre, mennyire nem adta fel Wilhelm a küzdelmet ezért, idézzük Brentanóhoz írt levelét (1810. október 25.): „és könnyen kárba vészett volna minden fáradságom, ha nem találtam volna valakit, akinek a felesége a kórház gondnokának volt a testvére, és akit én rávettem, hogy vegye rá a feleségét, hogy beszélje rá a sógornőjét, hogy a gyermekei számára meséltesse ezt az asszonyt, és amit mond, írja le”. Ezt az eljárást Wilhelm maga is keresztútnak nevezi (BLUHM, 2004, 11.).²⁷ Valószínű, hogy ugyanarról az asszonyról, Creuzernéről írt Jacobnak már szeptember 14-én, ám egy kicsit másként: „A gyermekmesékkel tényleg nincs szerencsém. Már korábban is írtam, hogy többször jártam Creuzer asszonynál, kecsegtető ígéreteket is kaptam, ellenben semmit sem mesélt. A pap felesége nem akart kötélni állni, habár minden nap erre vártam. Meglátogattam Müller urat, aki jelenleg matematikatanár. Felfedtem kilétemet, hogy én vagyok a szerzője annak a levélnek, melyben meséket kértünk tőle. Láthatóan zavarba jött, aminek [...] különös jelei voltak; kisvártatva bevallotta, hogy a levelet jópofa viccnek tekintette. Mivel

²⁷ STEIG, Reinhold: *Clemens Brentano und die Brüder Grimm*. Stuttgart, Berlin, 1914, 118. alapján. További fontos szakirodalom: RÖLLEKE, Heinz: 'Die Marburger Märchenfrau'. Zur Herkunft von KHM 21. und 57. *Fabula* 15, 1974, 87–94.

levelemet egy pillanatig sem vette komolyan, ezért Zimmermann úrral sem beszélt [...]. Elpanaszoltam neki, hogy Creuzer asszonyt nem tudtam megnyerni ügyünknek, mire rögtön megígérte, hogy elmegy hozzá, aminek meg is lett az eredménye. Zimmermann úr elmesélte, hogy az idős asszony, aki egyébként rokona, eleinte semmiképpen sem akart kötélni állni, mondván: rossz és nevetséges hírbe hozná, ha elterjedne róla, hogy meséket mond, s úgy tűnt, hogy nem lehet meggyőzni. Tervünk kútba is esett volna, ha történetesen Müller úr nem lenne a kórházigazgató sógora. Ígéretet tett, hogy megkéri a kórházigazgatót, járjon közbe az asszonynál, mondaná el a meséket, amiket ő lejegyez. [...] Úgy tűnik, Müller úr elszánt, én pedig megígértem neki, hogy a meséket szó szerint le fogjuk jegyezni, és az asszonynak még valami csekély összeget is fizetünk.” (WEISS, 2003, 80.)²⁸

Mindkét változat elég kalandos, és végképp tisztázatlan, hogy végül is ki jegyezte le az asszony meséit, ám azok léteznek. Lothar Bluhm ezek közül az egyiket elemzi, annak sokadik kutatójaként. Már a Grimmék kommentárjaiban is utalás történik arra, hogy *Az aranymadár* (Der goldene Vogel, KHM 57., ATU 550., Madár, ló és királyleány) mese kapcsolatban áll Wilhelm Christoph Günthers már idézett gyűjteményének egy darabjával. Bluhm bebizonyítja, hogy a marburgi asszony elbeszélése nem más, mint Günthers szövegének felidézése, amelyet a Grimmék alakítottak át saját nacionálpolitikai elképzeléseik szerint. „Dióhéjban itt van a műmese (Kunstmärchen) és a könyvmese (Buchmärchen) ellentéte: Günthers adaptációja hangsúlyosan mint művészi munka jöhet számításba, és kifejezetten a gyermekek szórakoztatására írt tündér-elbeszélés, míg a Grimm-féle változat egy (ilyen formában sohasem létezett) népi elbeszélés/népmese (Volkserzählung) ideális modeljét kívánja megalkotni.” (BLUHM, 2004, 6.) Igazából nem a marburgi asszony volt a grimmi változat forrása, hanem maga günthersi mű, ő csak mint szóbeli közvetítő állomás állt a kettő között. „A szöveggenetikai kutatás végül is a népmese vagy a könyvmese keletkezését mint a műmese adaptációját mutatja ki.” (BLUHM, 2004, 13., 14.)²⁹

A KHM második kötete 1814 karácsonyára jelent meg, 1815-re datálva, 70 mesével. Ez a gyűjtemény sem jöhetett volna létre egy fiatal, arisztokrata és a művészetek iránt fogékony baráti társaság nélkül. Vesztfáliában, a paderborni hercegség területén, Bökerhofban áll a hasonló nevű kastély, amely a 18. század végétől a báró von Haxthausen család rezidenciája.

²⁸ Sajnos Weiss János elmulasztotta jegyzetben közölni, hogy honnan vette ezt a terjedelmes levélrészletet.

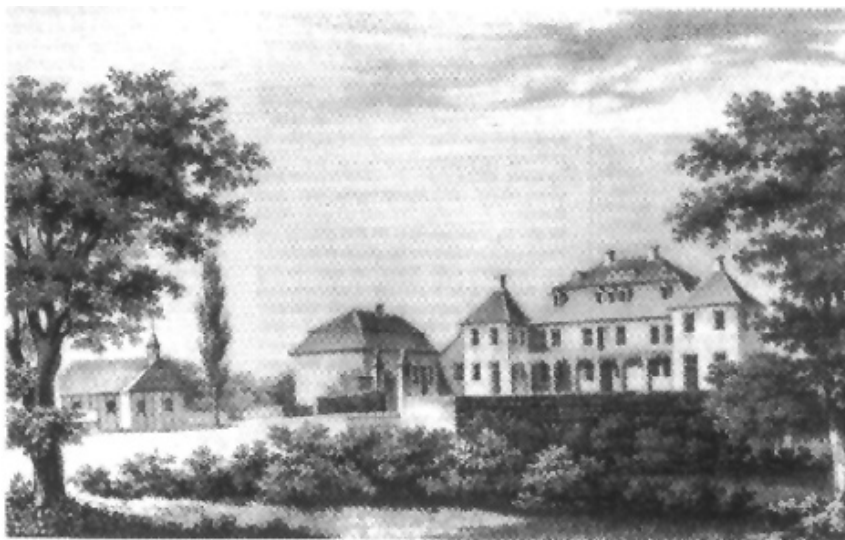
²⁹ Lothar Bluhmnak a Grimmékkel szembeni erősen kritikus attitűdje az amerikai folkloristák (Maria Tatar, Jack Zipes, Ruth M. Bottigheimer és mások) műveire emlékeztet, amitől persze kitűnő és korrekt tanulmányából levont következtetései helytállóak lehetnek. Az oului egyetem germanisztika professzoraként – talán a finn folklorisztika erős amerikai orientáltságát átvéve – a Grimm-filológiát szövegkritikai művekkel gazdagítja. Lásd még: BLUHM, Lothar: Zur Theorie und Praxis der Grimmschen Märchentradition. In: BREUER, Ulrich und HYVÄRINEN, Irma: Wörter – Wendungen. Festschrift für Jarmo Korhonen zum 60. Geburtstag. Frankfurt/M. Lang. 2006, 369–376.

1805-től 1840-ig nyaranta számos neves vendég látogatta, élénk irodalmi élet központja: a család Grimmék előtti generációja alakította meg a „Bökendorfi Romantikusok” körét. Wilhelm 1811 nyarán kapott először meghívást ide, ahol is azonnal kiváló mesélő (és esténként népdalokat éneklő, azokat feljegyeztető) ifjú hölgytársaságra lelt. A Haxthausen család négy lánya közül három: Anna, Ludowine és Ferdinandine meséit jegyezte heteken át,³⁰ második látogatása, 1813 alkalmával is. Ekkor ismerkedett meg ugyanott egy másik jeles család lányaival, Jenny és Anette Droste-Hülshoffal, akik szintén lelkes segítők lettek, különösen az utóbbi, akivel kibontakozó kapcsolata csak saját házasságával szakadt meg. Jenny és Ludowine megígérték, hogy távozása után még további meséket leírnak neki, amit 1814-ben kétszer is sürgetve kért számon, mert a Bécsi Kongresszus miatt előállt európai nagypolitikai helyzet arra készítette a fivéreket, hogy könyvüket mielőbb biztonságban kiadják. Ludowine hozzájárulását ehhez levélben köszönte meg Wilhelm: „ezek (tudniillik az elküldött mesék) nekem kétszeresen is értékesek, részben azért a fáradozásért, amit Ön személyesen tett értük, részben pedig azok szép, igazi mesei tartalma miatt: ezek a második kötet díszei lesznek. Különösen a plattdeutschok (t.i. az újalnémet nyelvjárásban leírt mesék, N. I.) tetszettek nekem [...]” Két mesét kiemel ezek közül: „ezek is olyan jól vannak elmondva, hogy nem szívesen szeretnék bármit is megváltoztatni rajtuk” (TIGGESBÄUMKER, 1999, 10.). A „bökendorfi mesekör” 75 mesével gazdagította a KHM-et, köztük a hesseniektől jellegzetesen eltérő dialektusban leírtakkal (De beiden Künigeskinner – A két királygyermek, Mágikus menekülés, KHM 113., ATU 313., Ferenand getrü un Ferenand ungetrü – A hűséges Ferdinánd és a hűtlen Ferdinánd, KHM 126., ATU 531. – Knoist un sine dre Sühne – A szegény ember és három fia, KHM 138., ATU 1965 stb.).³¹ Ezeket a szövegeket a bökendorfi hölgyek után, akik a környéken is gyűjtöttek, talán valóban nem írták át a Grimmék, bár erről semmit nem lehet kideríteni. Tény, hogy August von Haxthausen (a lányok bátyja), aki ezidőtájt Göttingenben tanult, segített a fivéreknél a szövegek utalásait (különösen a helyi vonatkozásúakat) megfejteni (lásd pl. a fenti szövegekhez készült kommentárokat: RÖLLEKE (szerk.), 1985, UTHÉ (szerk.), 1996). A két család tagjaitól származó mesék egy része „Aus dem Paderborn”, más része „Aus Münsterland” vagy „Münsterland” megjegyzéssel került gyűjteménybe (LAUER, 1998, 36.) (1. kép).

A 2. kötet meséinek egy része tehát ezúttal is egy különösen magas társadalmi helyzetű, kortársi körből származik. Ide tartoznak még azok a mesék, amelyeket a Grimm testvérek Kassalban gyűjtöttek az ottani francia közösség lelkészének, Charles François Ramus-nak a lányaitól. A

³⁰ Miként a Hassenpflugéknál is megesett, a mama, Marianne von Haxthausen is mondott mesét, pl. a Das Lämmchen und Fischchen – Bárányka, halacska, KHM 141., ATU 450 tőle származik. Kisgyermekkorában hallotta a lippei hercegségben (UTHÉ, IV, 1996, 262.).

³¹ A KHM 200 szövegéből 14 íródott különböző nyelvjárásokban. Ezekről bővebben lásd FISCHER és NEUMANN 2004.

1. kép Haus Bökendorf, a báró Haxthausen család rezidenciája

Franciaországból elűdözött hugenották népes csoportja telepedett le a 17. század végétől Hessenben, különösen Kasselben és környékén, az ő közösségük második lelkésze lett Ramus tiszteletes. Lányai, Julia (1792–1862) és Charlotte (1793–1858) természetesen szintén Lotte Grimm barátnői voltak, így kerültek be az ő meséik is a KHM-be. A család hozzájárulása a műhöz azonban sokkal inkább az volt, hogy beajánlottak a Grimmékhez egy idősebb asszonyt, aki a lakásukhoz közeli Frankfurti Kapunál lévő piacra hordozta be a hátán, puttonyban (hátikosárban), a kertjében termett zöldséget, gyümölcsöt. A testvérek, mint fentebb idéztük, mesélőiket vagy gyűjtőiket a kinyomtatott szövegben soha meg nem nevezték, csak a tájat jelölték meg („Aus den Mainagegenden”, „Aus Hessen” stb.) Az egyetlen mesélőjük, akivel kivételt tettek, ez a puttonyos asszony volt: Katharina Dorothea Viehmann (1755–1815). Zweherenben (másképpen Zwehrn, helyesen Niederzwehren, ma Kasselhez tartozik) élt, egy szabómester felesége és legalább hét gyermek anyja volt. Egy vendéglős lányaként született és nőtt fel a Zwehrnhez közeli, út mentén álló fogadóban, amit a „Nyírfához” (Zum Birkenbaum) címeztek. Apai ágon, miként a Grimmék kasseli mesélői mind, francia eredetű volt, leánykori neve Pierson, dédapja, aki a Franciaországból Hessenbe érkező vallási menekültek első csoportjához tartozott, még Pierçonnak írta a nevét. A Hofgeismar melletti Schönberg hugenotta közösségének volt a vezetője. Anyai ágon vendéglős volt a família, az ő fogadójukba nősült be a nagypapa, amit az apa örökölt meg. A női felmenőket számbevéve még Goethe anyai ágával is rokonságban álló személyre akadtak a borkereskedő és polgármester Valentin Schröder személyében.

Dorothea Viehmann iskolázott asszony volt, konfirmált, és a kasseli francia közösséggel tartotta a kapcsolatot, Ramus-ék is innen ismerték. Nehéz sorsa volt, veje ideglázban meghalt, így a lánya hat kisgyermekével is rámaradt. Ennek ellenére sem tartozott a műveletlen, alsó néposztályhoz, mint az a fentiekből nyilvánvaló. Meséinek egy részét hallhatta a fogadóban is: a nagy forgalmat még a hétéves háború népmozgása, az ott átvonuló katonák is növelték. Minden bizonnyal volt házikönyvtáruk is, mégpedig francia könyvekkel, mert ez a hasonló helyzetű francia családoknál elengedhetetlen volt. Mindenesetre G. Lauer úgy véli, hogy Viehmann-né számára a német és a francia irodalom művei nem voltak ismeretlenek. Meséin, a fogadóban töltött gyermekkor hatására, kevesebb „franciás” vonást vélnek felfedezni, mint a „kasseli mesekör” többi tagjánál.

A Grimmék a vele való találkozást nagy élménynek tekintik. A második kötet előszavában hosszan írnak róla és ezt majdnem szóról szóra megismétlik a második kiadás alkalmával.

„A fönt említett szerencsés véletlenek egyike volt, hogy egy Kassel melletti faluban, Niederzwehrnben megismerkedtünk egy paraszttasszonnyal; ő volt az, aki a második kötet legtöbb meséjét, még hozzá a legszebbeket, elmondta nekünk. Viehmann-né asszony még ereje teljében volt, nem sokkal múlt ötvenéves. Arcvonásaiban volt valami szilárdság, értelem és kellem, s nagy szemével tisztán és élesen tekintett a dolgokra. Emlékezetében szilárdan őrizte a régi regéket, s ő maga is mondogatta, hogy ez a képesség nem adatik meg mindenkinek...” (GRIMM, 1989, 12.). Az első kiadás előszavában még jelen időt használtak, hiszen a kézirat elkészültekor Viehmann-né még élt, sőt, egy harmadik kötetet is terveztek hatalmasnak ígérkező repertoárjából, ám őt az unokáktól elkapott betegség ledöntötte, 1815. november 17-én, 60 éves korában elhunyt. Figyelemre méltó apróságok tűnhetnek szemünkbe a fenti pár mondatból is. „Niederzwehrnben megismerkedtünk egy paraszttasszonnyal”: minden valószínűség szerint a testvérek soha nem jártak Niederzwehrnben. Viehmann-né nem volt paraszttasszony. Megismerkedésük Kasselben történt, az asszony pedig régen elmúlt ötvenéves: 58 volt. Az első kiadás szövegében még szerepel, hogy meséi „ächt hessische”, tősgyökeres hesseniek: ezt 1819-ben finoman kihagyták. 1814-ben még azt írták, hogy második kötetük meséinek jelentős része származik tőle, 1819-ben a kötet legtöbb meséjét, még hozzá a legszebbeket tulajdonították neki. Mivel akkor már nem élt, talán nem érezték illendőnek bennhagyni azt a korábbi megjegyzésüket, amivel küllemét jellemezték: „fiatal korában bizonyára szép volt”. Jacob és Wilhelm Ferdinand öccsükhöz írt levelükben (1813) is jellemezték. „[...] hihetetlenül sokat tud, és nagyon jól mesél, értelmes arca van, és nem úgy, mint sok paraszt, ő egy okos és finom lény. Majdnem minden héten eljön, lerakodik, akkor állunk neki leírni, amit mond, 3–4 órán keresztül, felváltva, és nagyon szépen haladunk előre, úgy, hogy egy második kötetet is kiadhatnánk, de a háború mindent megakadályoz. Az asszony mindenképp alkalommal megkapja a

maga kávéját, egy pohár bort s a tetejébe még pénzt is, nem is tud eleget dicsekedni Ramus-éknál, amikor elmeséli, hogy milyen nagy tisztesség éri, a kávéhoz még arany kiskanalat is kap [...]” (LAUER, 1998, 37.).

Tehát nem ők keresték fel otthonában Viehmann-nét, hanem ő járt be abba a Marktgasséban lévő házba, ahol a Grimm család lakott. 1884-ben írta le életrajzi emlékeit a kasseli festő, Ludwig Sigismund Ruhl (1794–1887), aki a festőakadémián került barátságba Ludwig Grimm-mel, Jacobék öccsével. Mivel akkorra már a Grimm-kultusz is növekvőben volt, ami befolyásolhatta, emlékei nem tűnnek precíznek és az évszámok sem pontosak. 1808-ra teszi látogatásának időpontját a Grimm családnál, akik szerint akkor a Wildemanngasséban laktak. Leírja, hogy Jacob és Wilhelm szobája hiába volt szomszédos a fiatalabb fiúkéval (ezek egyike volt Ludwig) csak az előszobából lehetett azt megközelíteni, ám belépni tilos volt, mert ott éppen komoly munka folyt. Gyakran látta, hogy egy parasztasszony, hátán puttonnyal, bemegy oda, aztán áthallatszott a hangja, ahogy mesélt. Csak később tudta meg, hogy ő volt a zwehrni mesemondó asszony, Viehmann-né, amikor Ludwig megmutatta neki a róla készült portrét. Különös, hogy Bernhard Lauer, akinek a tanulmányából veszem ezeket az adatokat, elismeri, hogy Ruhl adatai nem pontosak, nem nyomatékossítja, hogy a Grimm testvérek csak 1813-ban kerültek kapcsolatba Viehmann-néval, és akkor már a Marktgasséban laktak. Tehát ez az „élményelbeszélés” is a Viehmann-né körül képződött mítosz része.

A kasseli Grimm Testvérek Múzeumában az 1. és 2. kötet kéziratos példányain 37 szövegen található olyan megjegyzés, amiből arra lehet következtetni, hogy azt Dorothea Viehman mondta el (pl. Aus Zwehrn). Néhány a legismertebbek közül: Félelemkereső, Hamupipőke, A brémai muzsikások, Az ördög három aranyhajszála, A két testvér, A libapásztorlányka, A tizenkét testvér stb. Csupán egyetlen mese (Grabhügel – A sírhant) eredeti kézirata maradt fenn, amit Jacob jegyzett le Viehmann-né diktálása nyomán, ezt alakította át Wilhelm: ebből lehet gyanítani, hogy a többi szöveg esetében is így járt el. „A népi elbeszélésmód egyszerű mondatszerkesztését egy komótos, lassan hömpölygő, minden részletet kibontó és minden balladai homályt megszüntető irodalmi próza váltotta fel. A praesensből praeteritum, az indirekt beszédből direkt lett, és ha akadt itt-ott egy-egy keményebb kifejezés, az szépen megszeliődött” – idézi Denecke véleményét B. Lauer.³²

³² DENECKE, Ludwig: Die Grabhügel (KHM 195.) aus dem Munde der Viehmannin. *Fabula*, 12, 1971, Heft 3–4. 218–228. (LAUER, 1998, 39.) Egyébként Wilhelm Grimm stilisztikai változtatásairól már Lüthi is megállapította, hogy kedvelt eljárása volt az indirekt beszéd direktté alakítása, prasens helyett az elbeszélő imperfekt alkalmazása, szerette a kettős kifejezéseket (étel és ital), a régies fordulatokat, a kicsinyítővel képzett alakokat. Stílusára a romantika és a biedermeier nyomta rá a bélyegét (LÜTHI, 1968, 49.). A direkt és az indirekt beszéd használatát egyetlen Grimm-mese, a Hamupipőke különböző változataiban vizsgálva R. Bottigheimer lényegesen árnyalja a Lüthi által is megfogalmazott fenti állítást. W. Grimm „a direkt beszédet fokozatosan elveszi a nőktől és átadja azt a férfiaknak”, márpedig ez elárul valamit a mese lényegéről is, arról például, hogy miként gondolkodott Wilhelm a nőkről és a családról (BOTTIGHEIMER, 1987, 57–70.).

Dorothea Viemann a Grimmék szemében parasztasszony volt, nála „parasztbál” nem találkozott: „benne látták az ’ideáltipikus’ népi mesemondót, aki által a romlatlan és eredeti néphagyományról alkotott romantikus elképzeléseiket kívánták és tudták is dokumentálni” (LAUER, 1998, 39.). A testvéreknek a Viehmann-néről alkotott kép idealizálására tett első lépéseit már idéztük, ezt fokozta annak a portrénak a népszerűsége, amelyet a család festő tagja, Ludwig Emil Grimm (1790–1863) készített emlékezetből, nem sokkal az asszony halála után (2. kép)

2. kép Dorothea Viehmann portréja. Ludwig Emil Grimm, radirozás, 1815 után

A 2. kiadástól kezdve ez a portré díszítette a köteteket, beleértve majd a népszerű otthoni és külföldi kiadásokat is, egészen napjainkig. Ugyancsak többszáz reprodukció készült egy másik kasseli festő, Louis Katzenstein (1822–1907) 1894 körül készült olajfestményéről, amely idilli gyűjtési szituációban ábrázolja a fivéreket Dorothea Viehmannnak a festő által elképzelt otthonában, ahol, mint már tudjuk, ők sohasem jártak.³³ (3. kép)

Az országot járó, meséket gyűjtögető fivérekről kialakult fiktív kép nemcsak a könyvpiacra forgó reklámszövegekbe ment át, hanem még tudományos munkákban is előfordul, igaz, ma már inkább csak egyetemi hallgatók dolgozataiban, ám a világhálón ezeket találja az olvasó. „Járták a vidéket [...] és a fonókban hallgatták az egyszerű nép meséit” (BUCHER, 2005, 3.). „A két fiú együtt üldögélt esténként és hallgatták a mesemondókat. Kezdetben illem-

³³ A Dorothea Viehmannra vonatkozó adatok (beleértve a két ábrát is), amelyeknek egyéb forrása nincs megadva, B. Lauer idézett tanulmányából származnak.

3. kép A Grimm fivérek a mesemondó asszonynál. Louis Katzenstein, olaj, Staatliche Museen Kassel, Neue Galerie

tudóan figyeltek, majd úgy döntöttek: ők is felcsapnak krónikásnak. Jöttek sorban a falusi asszonyok, és egy pohár bor, esetleg egy szűkös vacsora mellett mondták 'tollba' a történeteket" (BANKOS, 2004, 1.). „A Grimm testvérek egész Németországot bejárták, hogy megtalálják azokat a népmeséket, amelyek generációk óta élnek. Beszéltek szolgálókkal, ácsokkal, juhászokkal, meg egyetemi barátaikkal is, mindenkivel, aki akár csak egyetlen mesét el tudott nekik mondani. [...] Egy szomszédasszony, akit 'öreg Marie'-nak hívtak, különösen segítőkész volt" (REED, s. a., 1.). „Jacob és Wilhelm Grimm [...] elhatározták, hogy beutazzák az országot, és leírják, amit a nép elmesél nekik, hogy azt nekünk is elmeséljék. Egészen különös szerencsájük volt, amikor útjuk során a Kassel melletti Niederzwehrrnben megismerkedtek egy parasztasszonnyal, aki gyönyörű meséket tudott. Ő volt az 'öreg Marie'. Később találkoztak a fivérek Viehmann-néval [...]” (LITERA, s. a.)

Az „öreg Marie”, akit példásan összekevernek Viehmann-néval, a Grimm-legendárium jellegzetes alakja. 1895-ig senki nem foglalkozott a személyével, nevezetesen azzal, hogy kit takar a Wilhelm első kiadású példányán az egyszerű, kézírásos bejegyzés bizonyos szövegek után: Marie. Ekkor történt, hogy fia, az akkor már nagy tekintélyű berlini professzor és író, Herman Grimm (Bettina von Arnim veje), aki a testvérek halála után a hagyatékukat gondozta, a következőket írta le: „A Naphoz címzett patika házában (Sonnenapotheke), amelynek sok-sok folyosója, lépcsője,

emelete és hátsó épülete volt, amelyeknek gyerekként én magam is minden zugát bebarangoltam, a gyermekszobájában tevékenykedett az 'öreg Marie'. [...] A mesék első kötete az ő szép meséit tartalmazza.” (RÖLLEKE, 2006, 17.)³⁴ A Wild család patikája valóban a Grimmék szomszédságában volt, Wilhelm későbbi felesége ott töltötte gyermekkorát. Herman állítását a „hesseni orientáltságú” mesekutató jóhiszeműen felkarolta és propagálta, pedig már az ezerkilencszázharmincas években volt, aki szövegkritikai, stilisztikai érvekkel vonta kétségbe, hogy ezek a szövegek egy hesseni parasztasszonytól származnának (RÖLLEKE, 1975b, 381.).³⁵ A Wildék házvezetőnője, illetve dajkája, Marie Müller, született Clar (1747–1826) lett volna Herman szerint a Marie-nak tulajdonított, sőt, a Wild lányoktól származó meséknek is a forrása. Ehhez az ötlethez kétségtelenül a már javában terjedő Dorothea Viehman-kultusznak is köze lehetett.³⁶ Az „öreg Marie” bevonult a világ meseirodalmába, és miként láttuk, kivonulása onnan még nem fejeződött be. Mint annyi Grimm-adatnak, ennek is Heinz Rölleke nézett utána, és nyolcvan éves háborítatlan állapotából kilendítette Müllerné alakját.³⁷ Bebizonyította, hogy a kézírással Marie-nak tulajdonított szövegek a nyomtatásban különböző helyekről (aus Hessen, aus den Maingegend, Hanauisch) származókként jelentek meg. Ezek a helyszínek pedig senki más életrajzával nem hozhatók kapcsolatba, mint Marie Hassenpflugéval, aki gyermekkorától kezdve éppen ezeken a tájakon töltött rövidebb-hosszabb időt. Egyszerűen keresztnévvel csak kortársaikat jelölték a testvérek, idősebbeket soha. Ha Müllerné tanított is a Wild lányoknak meséket, ezt már megtudni nem fogjuk soha, de hogy az „öreg” Marie „fiatal” volt, az biztos (RÖLLEKE, 1975b, 380–381.). Ezt támasztja alá még a Grimmék későbbi sógorának, Ludwig Hassenpflugnak a kiadatlan önéletrajza is. Leírja, hogy 1808-tól kezdve nővére révén az otthoni légkör teljesen megváltozott. Marie kapcsolatba került az Engelhard nővérekkel, akiknél megismerte a Grimm testvéreket, Jacobot és Wilhelmet. Egészen új szellemi áramlat érte általuk, érdeklődése az irodalom felé fordult, a népmesék és a régi német költészet lett a témája az otthoni beszélgetéseiknek is. Kis baráti körüknek (Kränzchen) tagja volt még Lotte is, és mivel a Grimm testvérek lakása kelően „izolált” volt, rendszerint ott jöttek össze, a Markstrassén, a Wild patika mellett, és igen kellemes estét töltöttek együtt (RÖLLEKE, 2006, 18.).

³⁴ A következő művéből idézi Rölleke: GRIMM, Herman: *Beiträge zur Deutschen Culturgeschichte*, Berlin, 1897. 12. mesét tulajdonít az „öreg Marie”-nak az első kötetben megjelentek, további 12 szöveget pedig az „analógiák” közül.

³⁵ Rölleke hivatkozása: ROMAIN, A.: Zur Gestalt des Grimmschen Dornröschenmärchens. *Zeitschrift der Volkskunde*, 42, 1933, 84–116.: erről a 88–99.

³⁶ A század vége a Grimm-mesék és egyáltalán a népmesék népszerűségének a csúcsa. Herman felesége, Gisela működteti Berlinben a Kaffeterkreis nevű heti irodalmi szalont, ahol a hölgyek lelkesen meséikkel is szórakoztatják egymást (BOTTIGHEIMER, s. a.).

³⁷ RÖLLEKE, Heinz: Die 'stockhessischen' Märchen der 'alten Marie'. Das Ende eines Mythos um die frühesten KHM-Aufzeichnungen der Brüder Grimm. *GRM (Germanische Romanische Monatschrift)* N. F. 25, 1975, 74–86.

Marie Hassenpflugtól származik például a Csipkerózsika meséje (1810. október, az ölenbergi kézirat meséi között van). Jacob kézzel írt megjegyzései. „Úgy tűnik, egészen Perrault Belle au bois dormant-jából van.” Másik két Marie-mese esetében nem volt kegyelem: A csizmás kandúr és a Kékszakáll szinte szó szerint egyezett a két megfelelő Perrault-mesével, Jacob ezért mindkettőt kivette a 2. kiadásból. Rölleke egyéb, Marietól és nővéreitől származó meséket és a hozzájuk fűzött Grimm-i kommentárokat vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy „hivatalos nyilatkozataikkal ellentétben már nagyon korán tudták, hogy a legfontosabb hesseni mesélőiket a francia mesehagyomány jelentős mértékben befolyásolta.” (RÖLLEKE, 2006, 20.) A zwehrni mesemondóasszonnyal ellentétben se kasseliről, se marburgiról soha egy szót sem ejtettek, sőt, a teljesen francia műveltségű, magas hivatali réteghez tartozó Hassenpflug lányokat, csakúgy, mint a városi-polgári származású Wild lányokat mélyen elhallgatták (RÖLLEKE, 1975b, 381.).

A Grimm testvéreknek a népi (csak paraszt adatközlőktől szóban elmondott mesék) és a nemzeti (igazi német) szempontokat a gyűjteményükben, legalábbis annak nyersanyagában, nem sikerült érvényre juttatni. Az első kötetet ért kritikák a gyermeki szempontot hiányolták. Ahhoz, hogy a mesék népinek és németnek hassanak, valamint gyermekek számára fogyaszthatók legyenek, a szövegeket át kellett alakítani. A lenyűgöző német Grimm-filológia nem csak a források, hanem a szövegváltozatok feltárásában is kíméletlen. Az amerikai kritika is az ő munkájuk eredményeit használja, csak éppen szempontjaik lehetnek mások. Ruth Bottigheimer nagyon újnak számító gondolataihoz hasonlót már Bernhard Lauer is megfogalmazott, amikor arról ír, hogy a Grimm testvérek azon eljárása, hogy a szóbeliségből és az irodalomból egyaránt merítve újrafogalmazták a meséket, mennyire nem új az európai művelődés történetében. „Műfajilag önálló meseszövegek a 16. és a 17. században kristályosodtak ki. Európa számára mindenekelőtt a nagy keleti és a neolatin mese-, monda- és egyéb csodatörténet gyűjtemények a meghatározók, amelyek legkésőbb a 18. században a legtöbb országban érezhetően befolyásolták mind az irodalmi, mind a szóbeli hagyományt.” (LAUER, 1998, 39–40.) A Grimm testvérek meséi ehhez a közös európai hagyományhoz tartoznak. Mennyire tekinthetők a Grimm-mesék németnek? – kérdezte Heinz Rölleke professzort a *National Geographic* riportere. „Nagyon is – válaszolta. – A gyengék iránti szeretet, a rusztikus egyszerűség, a visszafogott szexualitás – ezek teuton tulajdonságok.” „A történetekben előforduló kegyetlenségek nem a Grimmék fantáziájának a termékei. Ezek a régi idők közállapotait tükrözik.” (O’NEILL, 1999, 9.)³⁸

Ami a Grimm testvérek gyűjtési módszereit illeti, a hitelességet nem lehet számonkérni rajtuk. Egyébként is működött egy többszörös szűrő (mehrfacher Filterprozess) – írja Rölleke. „Képzeld el, hogy egy pásztor-

³⁸ Ariporter végigjárta a Grimmék és fontosabb mesélőik életének helyszíneit (Märchenstrasse, évtizedek óta üzemeltetett turistaútvonal) és beszélt a Hassenpflug leszármazottakkal is. Természetesen kideríthetetlen, hogy Rölleke kicsit különös válaszát hitelesen tolmácsolta-e.

tól, aki a von Haxthausen báró család szolgálatában áll, az uraság azt kéri, hogy mondjon neki néhány történetet. Nagyon fog vigyázni, nehogy valami bántó, társadalomkritikus vagy obszcén tartalmú szöveg elhagyja a száját. Ami ezután az öncenzúra után megmaradt, azt a Haxthausenek szigorú kritikának vetették alá, hogy véleményük szerint vajon nagyjából megfelel-e a Grimm-i mesei stílusnak és mesei ideálnak; ha igen, akkor letisztázták (és természetesen részleteiben megváltoztatták – ’feljavították’) és elküldték a testvéreknek. Ebből válogattak hát a Grimmék, saját elképzeléseik szerint dobta ki belőle, vagy dolgoztak át egyes részeket – és ebből az anyagból szerkesztettek végül kiadásra szánt szövegeket, amelyeket gyakran egymáshoz illesztettek, és aztán kiadásról kiadásra meg is változtattak.” (RÖLLEKE (szerk.), 1985, 1119.)

Arra természetesen semmi bizonyíték nincs, hogy a von Haxthausenék vagy más gyűjtők, akik szövegeket küldtek a Grimméknek (a már említetteken kívül kb. negyven személytől származnak a gyűjtemény „szóbeliségből” eredőnek jelölt darabjai), éppen pásztoroktól vagy parasztoktól hallották, amit lejegyeztek. Egyetlen ilyenről tudunk: ennek az egy darabnak éppen ezért annyira megőrültek a testvérek, hogy boldogan betették a könyvükbe, annak ellenére, hogy egyáltalán nem mese. Ez az ember életidejéről szóló aitiológiai monda. „Örömmel tölt el bennünket, hogy az új darabok között, amikkel a gyűjtemény újra gazdagodott, egy megint a mi vidékünkéről származik. Az ember életidejéről szóló szépséges mesét (Nr. 176.) egy Zwehrnből való paraszt mesélte el az egyik barátomnak, akivel ő kint a határban beszédbe elegyedett [...]” (Kassel, 1840. szeptember 17.: részlet a 4. kiadás előszavából: RÖLLEKE (szerk.), 1980, 26.). Nagyon vágytak hát, hogy megtalálják a népet, de akiket találtak, nem a nép gyermekei voltak. Ám az ő szövegeiket sem találták méltónak arra, hogy változtatás nélkül közöljék azokat. Sem saját, sem közönségük ízlését nem elégítette ki a mesének az a formája, amelyet a szóbeliségben nyert el. Európa kevésbé polgárosult tájain a gyűjtők, akik az ő nyomukban haladtak, hamarabb ráleltek a népre, és szóba is mertek állni képviselőikkel, de amit hallottak, azt szószerinti lejegyzésre ők sem érdemesítették. Európában a század végére jut el a folklorisztika a prózai szövegek hűséges lejegyzésének a megvalósításához, addig csak deklarálják ennek a fontosságát. Angliában például 1895-ben jelenik meg egy olyan gyűjtemény, amely az első egyikének számít abban a tekintetben, hogy „megpróbálja a történeteket azon az egzakt nyelven visszaadni, amelyen azok elhangzottak” (BRIGGS, 2002, 238.).³⁹ A Grimm testvéreken sem érdemes számonkérni azt, ami majd csak száz év múlva lesz időszerű. A francia tündérmesékhez szokott olvasóközönséget nekik kellett a népmesékhez szoktatni: ezért alkották meg a könyvmese mű-

³⁹ Ez a mű ADDY, S. O.: *Household Tales and Traditional Remains*. Az adatot Gebauer HANGA: 'Oh, Fair and Sweet My Baby'. *The 'Changeling' Motif in Legendary Sources from the British Isles and Its Manifestations in Selected Literary Works* című szakdolgozatából vettem. Készült 2006-ban a Pécsi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszékén, témavezető Nagy Ilona.

faját. A könyvmese nem műmese és nem népmese: ez utóbbinak akar azonban látszani. Ezt a látszatot óvták a Grimmék teljes erővel. Kézirataikat elégették, mesélőikről, Dorothea Viehmann kivételével, nem nyilatkoztak, földrajzi utalások mögé rejtették őket (mint Marie Hassenpflug esetében kiderült, a több helyszín feltüntetése azért történt, hogy az ország minél több tája szerepeljen a kötetben)⁴⁰. A már áttekintett ellentmondások (nem népi, nem német, nem szájhagyomány szerinti stb.) kiélézése az utóbbi években már a német internetes oldalakon is úgy jelentkezik, hogy a KHM-et a világirodalom nagy „átverései” közé sorolják (APPLETON, 2001, 1., 3.).

A Grimm-mesék standardizált (1857-es kiadású) alakjukban rögzültek a meseirodalomban (a freudi, jungi meseelemzések például ezeket használják). Az utóbbi évek szakirodalma azonban szívesen foglalkozik a különböző kiadásokban eltérő módon közölt szövegek összehasonlításával. Az egyik kedvelt téma A Békakirály és Vashenrik című mese elemzése, amely az 1812-es első megjelenés óta változatlanul az 1-es sorszámot viseli (ATU 440.). 1810-ben jegyezte le Wilhelm a Wild családnál (nem lehet tudni, hogy annak melyik tagjától), a végső szöveg ennek az eredetinek (ölenbergi kézirat) mintegy a kétszeresére duzzadt. A kéziratos összefoglaló címe „A királylány és az elvarázsolt herceg” volt (BLAMIRE, 2003, 76–77.). A fivérek számára ez egyike volt a „legrégibb és a legszebb” meséknek (az 1. kiadás függelékében írták), amit azért gondoltak így, mert benne sokféle kapcsolódás mutatható ki késő középkori és kora újkori szövegekhez. Ez a benyomásuk meg is erősödött, amikor Jacob a mese alapmintáját (a lány találkozása az állatsegítővel, az ígért jutalom követelése, a béka visszavarázsolása herceggé), ráadásul még a béka formulaszerű, verses könyörgését is, megtalálta egy 15. századi skót gyűjteményben. Az elbeszélés szerkezete csak a 19. század elejétől ismert, de bizonyos elemei régebből valók. Már a Grimmék jelezték kommentárjukban, hogy milyen forrásokat használtak, és milyen interpolációkat hajtottak végre (pl. a Heinrich név Hartmann von Aue egyik művében, az érzelmek kifejezése vasabroncsokkal Georg Rollenhagen *Froschmeuseler* című állateposzában – 1595 – is előfordul, a béka bebocsátást kérő verse a 18. század végén már ismert volt stb.). Uther adataihoz itt még hozzátehetjük, hogy az 1822-es első kommentárkötetben még azt is megemlíti, hogy az olyan népies, ha egy szolgának Heinrich a neve (RÖLLEKE (szerk.), 1985, 866.). Az első változat, mint morális elbeszélés, sokkal inkább hangsúlyozza az apa patriarchális szerepét az eleinte ennek ellenszegülő gyermekkel szemben, mintsem a rút békával való találkozást. Az állatvölégény és a királylány egymásra találását Wilhelm a gyermeki befogadó-kör kedvéért fosztotta meg erotikus jellegétől. A későbbi, szóbeliségből származó változatok (és az illusztrátorok) a szexuális komponenseket (az intim találkozástól való félelem) hangsúlyozzák erősebben, míg a királylány gyerekeségét kevésbé. Lutz Röhrich a cselekmény vilá-

⁴⁰ Az „adatközlők” ilyen elrejtése a népköltészettről alkotott koncepció része volt: az anonimitást ennek jellemzőjeként fogták fel.

gosan felépített szerkezetében a bináris oppozíciókat (elátkozás/megváltás, ígéret/ígéret betartása) emeli ki (UTHER (szerk.), 1996, IV, 7–9.).⁴¹

A kézirat azzal kezdődik, hogy a hősnőt mint a király legkisebb lányát mutatja be. „A király legkisebb lánya kiment az erdőbe és leült egy hűvös kút mellé. Fogott egy aranygolyót és játszott vele.” A kinyomtatott változatok ezt a tényt csak a béka verses könyörgésével hozzák tudomásunkra.

Legkisebb királylány,
engedj be!
Nem emlékszel, mit ígértél
Tegnap a forrás
Hús vizénél?
Legkisebb királylány,
engedj be! (GRIMM, 1989, 20.)

Egyébként sem a kézirat, sem a nyomtatott szövegek nem tartalmaznak semmiféle utalást a lány nővéreire. Rölleke úgy véli, hogy a „Königstochter, jüngste” formula kedvéért ragaszkodtak a fivérek ahhoz, hogy a szöveg így maradjon. Az első nyomtatott változatban a kezdeti száraz tér- és helyzetmeghatározáson nem sokat változtattak, csak a „Volt egyszer” (Es war einmal) kezdőformulát vezettek be, ezt a 2. kiadásban kissé kibővítették, mígnem 1837-től végérvényesen átalakították:

„Hajdanában, amikor a kívánságoknak még foganatja volt, élt egy király, akinek minden lánya szép volt, de a legkisebb olyan szépséges, hogy elámult még a nap is, valahányszor az orcájára sütött, pedig az sok mindent látott már. A királyi kastély mellett sűrű erdő sötétlett, és az erdőben, egy öreg hársfa tövében volt egy forrás; ha mármost nagy volt a hőség, a királyleány kiment az erdőbe, s kiült a hús forrás szélire; ha pedig elunta magát, elővett egy aranygolyót, feldobta és elkapta, és ez volt a kedvenc mulatsága.” (GRIMM, 1989, 19.)

⁴¹ Uther kommentárja a német kutatás összefoglalása, amit onnan csaknem szósz szerint idéztünk. A mese későbbi felhasználásáról írottakat nem gondoljuk ide tartozónak, ám amikor ezt a mesét, mint a karikatúrák kedvenc témáját mutatja be, idéz egyet, és ezt mi is meg tesszük. A békából Charles herceg lesz, elálló fülekkel stb. A királylány sikítva elmenekül (UTHER, 1996, 9.). Ide kívánczik egy e-mailben terjesztett változat, amelyet éppen tanulmányom korrigálásának napján (2007. szeptember 20-án) kaptam Magyar Edinától, intézetünk egyik titkárnőjétől. Címe: Egy magyar szingli no meséje. Volt egyszer messziföldön egy önálló, magabiztos hercegnő, aki egy szép napon a kastélya melletti zöldellő mezőn, a kristálytisza tó partján környezeti kérdésekről elmélkedve egyszer csak meglátott egy békát. A béka ráugrott a hercegnő térdére, és azt mondta: Ó, csodálatos hölgy, valamikor daliás herceg voltam, amíg el nem átkoztak. Ha megcsókolnál, ismét jóvágású, fiatal herceg lehetnék, és akkor, drágám, összeházasodhatnánk, beköltözhetnék a kastélyodba az anyámmal együtt, ahol főzhetnél, moshatnál ránk, nevelhetnél a gyermekeinket, és emiatt örökké hálás és boldog lehetnél. Aznap este, miközben a hercegnő könnyű vacsoraként enyhén fehérboros hagymamártásban megfuttatott, fenséges békacombot szopogatott, magában elmosolyodva így szólt: én k...a nem így gondolom.

Egyebek mellett ezt az „elringató, álomszerű beszédet”, „csodás, zenei szövegmozgást” tartja a gyermekpszichológus Steinlein annak a belső hatóerőnek, ami a KHM-et valóban nevelési célokra alkalmas művé teszi (STEINLEIN, 1993, 20–21.).⁴²

Az 1812-es változatban a királykisasszony mindent megígér a békának, csak adja vissza az aranygolyóját. „Elkezdett hát keservesen sírni és jajgatni: »ah, ha visszakapnám a golyómat, mindent odaadnék érte, a ruháimat, drágaköveimet, gyöngyeimet, ami csak van a világon!«”⁴³ A kézirat szerint a béka azt ígéri, hogy felhozza a golyót, ha „hazaviszel magaddal”. Az 1812-es változat szerint a béka nem kéri, amit felajánlott a királykisasszony, „de ha engem társadul választasz, ha melletted ülhettek, aranytányérkádból ehettek, és az ágyacskádban alhatok, ha becsülni és szeretni fogsz, akkor visszahozom a golyódat!”. 1819-ben még részletesebben adja elő a béka a kívánságait: „ha elfogadsz engem barátodnak és társadnak, ha az asztalnál a jobboldon ülhettek, veled ehettek az aranytányérkádból és ihatok a kicsiny serlegedből, és alhatok az ágyacskádban...”. Tekintettel arra, hogy a béka minden változatban a királylány ágyába igyekszik, még az ősváltozatban szerényen megfogalmazott kérése is erkölcstelennek tűnhet. A testvérek már 1812-ben enyhítettek ezen a kicsinyítő képzők alkalmazásával, 1857-ben pedig Wilhelm még betoldotta a „játosztárs” (Spielkamerad) szót is, és a kicsinyített szóalakok számát tovább szaporította. Ahogy a béka követeléseai változatról változatra egyre inkább szaporodnak, és egyre jogosabbnak tűnnek, úgy süllyed a királylány az erkölcsi lejtőn lefelé, hiszen egyre több ígéretet akar megszegni: ezt is Wilhelm alakította így. Az összövegben egy kislányról van szó, aki apja parancsára megtart egy könnyelműen adott ígéretet, és ezért jutalmat nyer. A végső változatban egy arrogáns, pimasz lányt találunk, akit apja a nyilvánosság előtt többszörösen megaláz, kötelességére figyelmezteti, mígnem ebből a helyzetből kitorve az engedelmes királylányból azonnal engedelmes feleséggé válik, „atyja akarata szerint”. A Schiller által leírt női „széplélek” (Schöne Seele)⁴⁴ alakul ki tehát lépésről lépésre, akinél az erkölcsi érzék és az érzelem (azaz a kötelesség és a vonzalom) végre harmonikus egyensúlyban vannak (PLAUL, 2007, 4., 6.).⁴⁵

⁴² Steinlein értekezése azt mutatja be, hogy a KHM, éppen a testvérek, de főleg Wilhelm szövegátalakító működése nyomán miként vált a felvilágosodás száraz, tényközlő gyermekirodalmával ellentétben a lélekre ható, művészetközpontú nevelés eszközévé. Ez a nevelés egyaránt kívánta erősíteni a polgári családképet, a nemzeti elkötelezettséget és számos olyan értéket, amelyeket a KHM-ben felfedezni véltek. A század végére a KHM meséi iskolai tananyaggá váltak.

⁴³ Adamik Lajos és Márton László fordítása valószínűleg az 1857-es alapján készült. A nem ebből származó idézeteket itt és a későbbiekben is D. L. Ashliman 1812-s és 1857-es összevető német szövegközléséből fordítottam, tehát Blamires angol fordításait csak az egyéb kiadásokhoz használtam.

⁴⁴ SCHILLER, Friedrich: Über Anmuth und Würde. In: von WIESE, Benno (szerk.) *Werke*. Nationalausgabe. Bd. 20. *Philosophische Schriften*. I. Weimar, 1962, 287. (idézi PLAUL, 2007, 4.).

⁴⁵ A dolgozat írója figyelemre méltónak tartja, hogy a testvérek a mese egy 1813-ben lejegyzett változatát jegyzetükbe számúzték. Ebben ugyanis a királylány saját elhatározá-

A mese a csúcspontját tehát akkor éri el, amikor a királykisasszony a falhoz vágja a békát, amit a kézirat így ad elő: „Amikor azonban a falhoz vágta, visszaesett az az ágyába, és ott feküdt mint egy ifjú és csinos herceg, és a hercegisasszony lefeküdt vele.” 1812-ben kissé átalakult a szöveg: „De a béka nem döglöttén pottyant le, hanem amint az ágyra esett, szépséges ifjú herceg lett belőle. Most már a kedves társa lett és becsülte, ahogy megígérte, és elégedetten aludtak el.” Az 1819-es verzió még különösebb: „Ami pedig leesett, az nem egy döglött béka volt, hanem egy eleven, ifjú királyfi, szép és kedves szemekkel. Most már ő volt a törvény szerint és apja akaratával megegyezően az ő kedves társa és hitvесе. Így merültek ők álomba, együtt, megelégedve.” A kézirat és az 1819-es változat közötti különbségek következménye még világosabbá teszi a házassági szerződés természetét és az apa szerepét lánya jövőjének meghatározásában. A kéziratban a béka a kezdeményező fél, ő szab feltételeket a nekikeseredett hercegisasszonynak, míg az 1812-es szövegben a királykisasszony az, aki sír és könyörög, és előadja, mi mindent adna, ha visszakaphatná a labdáját.

Ezeknek a változtatásoknak egy részét Wilhelm Grimm tudatosan hajtotta végre, de lehet, hogy nem mindet. Ezt tudnunk kell, ha helyesen akarjuk értékelni az 1857-es végső verzió jelentőségét, ami nem sokban különbözik az 1819-estől. Fontos még megjegyezni, hogy miként minden Grimm-mesében, a németesítés tendenciáját itt is az idegen eredetű Prinz, Prinzessin (herceg, hercegisasszony) kifejezések cseréjével oldották meg: Königssohn, Königstochter (királyfi, királylány, királykisasszony).⁴⁶ Minden német változatban arról van szó, hogy a herceg beleesik a hercegisasszony ágyába, és együtt alszanak el. A mese első angol verziója Edgar Taylor fordítása (1823). Taylor nem tudott ezzel a jelenettel megbékélni, és a mese végét tökéletesen átalakította. Taylornál a béka három éjszaka a hercegisasszony párnáján alszik, „de amikor a hercegisasszony a rákövetkező nap reggelén felébredt, csodálkozva látta, hogy a béka helyett egy csinos herceg nézi őt állhatatosan, olyan gyönyörű szemekkel, amilyeneket még soha ember nem látott, és áll az ágya lábánál.” Tehát nincs falhoz csapás, és nem alszik a herceg és a kisasszony egy ágyban. Az angol olvasóközönség ezt erkölcstelennek tartotta volna, de Németországban ez nem okozott gondot (BLAMIRE, 2003, 77.).⁴⁷

sából cselekszik, senki nem kényszeríti semmire. Az erkölcsi tanulság ugyanaz, ám a nő férfinak alávetett helyzetét nem ez a változat reprezentálja (PLAUL, 2007, 7.).

⁴⁶ Blamires és Ashliman (ASHLIMAN, s. a., 2005) szövegeit nehéz ebből a szempontból összevetni, mert sajnos éppen ebben következtetlenség a fordítások. Egyébként más meséknél is törvényszerűek az alábbi, Wilhelm által végrehajtott szócserek: Boutelle – Flasche (flaska), Camissol – Wams (ujjas, zeke), Profession – Handwerk (mesterség), Doktor – Arzt stb. (NAGATA, 1994, 10.).

⁴⁷ Angliában a 19. században nagy számban készültek fordítások európai és Európán kívüli népek meséiből. A középosztály és a munkásság népes olvasóközönsége az angoltól eltérő kultúrákba nyert általuk bepillantást és erősíthette saját angol identitását. „Az angol folklorisztika a nemzetépítő célokat az identitás kontrasztos építésével szolgálta” (JACOBSEN 2006). Taylor Grimm-fordítását ezen művek egyikének tartják.

Ami viszont a németeknél is gondot okozott, az „A toronyba zárt lány” (Rapunzel, KHM 12., ATU 310.). A társasági író, Friedrich Schulz mondta el, „kétségtelenül szájhagyományból”, írták a Grimmék, de sokkal valószínűbb, hogy Mlle de la Force „Persinette” című meséje a forrása, aki viszont Basile „Petrosinella” című meséjét költötte át. Rapunzel címen volt már ennek német fordítása is. A 2. kiadásból Wilhelm eltávolította az erotikus utalásokat. A toronyba zárt leány, Rapunzel, az ismert változat szerint (1819 óta) úgy hozza magát gyanúba, hogy megkérdezi keresztanyját, aki egy varázslónő, hogy miként lehetséges, hogy őt olyan nehéz felhúzni a toronyba, amikor az ifjú herceg egy perc alatt fenn van. Ez egy elég gyengén motivált elszólás, az 1812-es szöveg meggyőzőbb volt. Rapunzel, miután a herceg többször is meglátogatta, és „vidáman és örömek között töltötték idejüket”, naivan azt kérdi a tündértől (akkor még az volt, „Fee”): „Mondja már el nekem, Frau Gothel (keresztmami), miért lett a ruhácskám olyan szoros, hogy már nem akar rám illeni!” A házasság előtti terhességre tett célzást olyan hevesen kritizálták, hogy Wilhelm kénytelen volt azt megváltoztatni, ám a terhesség ténye bennmaradt a történetben. Rapunzel ikreket hoz a világra, anélkül, hogy ennek oka kiderülne. Grimm-i változtatás még, mint láttuk, hogy a tündérkeresztanyából varázslónő lett, hogy kevésbé emlékeztessen a francia tündérmesei eredetre (UTHER (szerk.), 1996, 26–27., további elemzéssel, BLAMIREs, 2003, 78.).

A kézirat és a nyomtatott szöveg közti különbségekre még csak egyetlen példa. A Hófehérke-mesében az 1819-i kiadásig nem szerepelt a gonosz mostoha: addig Hófehérke saját anyja volt az ő irigy üldözője. A kézirat szerint ő rakja ki az erdőbe, hogy szedjen ott piros rózsákat, majd otthagyja abban a reményben, hogy a vadak felfalják. 1812-ben a szövegben megjelenik a vadász, akinek megparancsolja, hogy ölje meg Hófehérkét, és bizonyosággal hozza el a szívét és a máját. A kéziratban Hófehérke saját apja találja meg a feltételezett holttestet az üvegkoporsóban, amikor külföldi útjáról hazatér. A kíséretében lévő doktorok hozzák vissza az életbe, apja hazaviszi, majd feleségül megy egy csinos herceghez. Ám 1812-ben már Hófehérkét az üvegkoporsóban odaadják egy hercegnek, aki beleszeret szépségébe, és Hófehérke akkor ébred fel, amikor az egyik felingerelt szolga rácsap egyet, és így a mérgezett alma kicsúszik a torkából. Ez utóbbi motívum módosult 1819-ben, amikor az került a helyére, hogy az egyik szolga egyszerűen megbotlott, amikor a koporsót cipelték. Hófehérke minden változatban passzív hősnő, akinek egyetlen tevékenysége, hogy vezeti a törpék háztartását. A mese igazi hőse a gonosz anya, illetve a mostohaanya, és érdemes megjegyezni, hogy a Grimmék elődje, Musäus is, amikor a saját verzióját megalkotta, a mostohaanyára koncentrált, és az ő nevét adta ironikus meséje címének: Richilde (BLAMIREs, 2003, 78.).

Nemcsak a testvérek, hanem gyűjtőik is alakítottak a szövegeken. August von Haxthausen (1792–1866, a lányok fivére) két változatban is hallotta a Brémai muzsikuskok (KHM 27., ATU 130B+130.) történetét, mindkettőt elküldte Kasselbe, amiket a Grimmék összeolvasztottak, és az első kötetük-

ből ugyanilyen számon közölt „A halál és a libapásztor” (Der Tod und der Gänsehirt) című mese helyére tették. Ez utóbbit ugyanis egy barokk regényből vették: az irodalmi eredetű meséket szívesen cserélték le szóbeliségből származókkal. Kommentárunkban hivatkoznak Georg Rollenhagen fentebb már idézett állateposzára (20 000 soros költemény, a Kr. e. 1. századból származó *Béka-egér háború* című eposz kibővítése) és a középkori, latin nyelvű, verses *Reinhard Fuchs*ra, és megállapítják, hogy az ő szövegük újdonsága, hogy az ottani vadállatok helyébe itt a rablók kerültek. „Nach zwei Erzählungen aus dem Paderbornischen” (Két Paderborn környéki elbeszélés nyomán) – írták a szöveghez (RÖLLEKE (szerk.), 1985, 908., 915.). Csakhogy Bréma városához az eredeti szövegeknek semmi közük nem volt, az állatok, mint köztudott, oda soha nem is értek el. A Grimmék szövegében meglepően sokat emlegetik Brémát: „[a szamár] útra kelt Bréma felé”, „elmegyek Brémába, és városi muzsikus leszek”, „Gyere velünk Brémába [...], ott városi muzsikus lehet belőled is”, „Brémába megyünk”, „Bréma városába azonban egy nap alatt nem jutottak el”: holott a Grimm-mesék egyik jellegzetessége, hogy konkrét helyeket soha nem neveznek meg. Semmi bizonyíték nincs arra, hogy ezt az állatmesét bárhol is lokalizálták volna. Ezek a szövegbetétek nagy valószínűséggel August von Haxthausen betoldásai, aki így akarta a figyelmet Bréma városára irányítani. Mint katolikus főúr nem nézte jó szemmel a vagyonos, protestáns brémai polgárok pöffeszkedését, akik megengedték maguknak, hogy a középkor végétől céhszerűen működő városi zenekart tartsanak fenn: mintha valami nemesi udvarház lakói lennének, ott divat a saját zenekar (RÖLLEKE, 2002, 295–296.). Egyébként a Grimmék a szöveget valóban jól elmondottnak ítélték, ezért keveset alakítottak rajta: mindössze 50 javítást tudott számbavenni H. Rölleke. Ezek jól tükrözik Wilhelm elképzeléseinek változásait arról, hogy milyen egy jól, színesen elmondott népi elbeszélés. Meg kell jegyezni, hogy amit egyszer megváltoztatott, ahhoz soha többé nem nyúlt. Néhány példa:

1819: „a macska szomorú képet vágott”; 1825: „a macska képe olyan lett, mint a három napos jeges eső”.

1850: „A szamár, aki már hosszú évek óta hűségesen szolgált”; 1857: „A szamár, aki már évek óta fáradságot nem ismervé cipelte a zsákokat a malomba” stb. (RÖLLEKE, 2002, 297–298.).

A mesék átdolgozásánál Wilhelm igyekezett minél több szólást, népies szófordulatot, képes kifejezést belevinni a szövegekbe. Mióta a Grimm testvéreket inkább írókként mintsem mesegyűjtőkként tartja számon a kutatás, írói eszközeiket is intenzíven vizsgálják. Mese- és mondagyűjteményükben a játékos beszédfordulatokat (alliterációkat, rímeket, szószaporításokat, anaphorákat és epiphorákat, kezdő- és záróformulákat, eleven és képszerű kifejezéseket stb.) számbavéve kiderül, hogy meséiket egészen másként kezelték, mint a mondákat (NAGATA, 1994, passim).

Nagyon sok elvárásnak kellett megfelelni a szövegek átdolgozása során, és ezek sokszor egymásnak ellentmondók voltak. Miként már tárgyaltuk, az

európai meseirodalmat kellett a polgári otthonok gyerekszobáiba illeszteni,⁴⁸ de a tudományosságnak is eleget kellett tenni. Ez inkább Jacob törekvése volt, Wilhelm költői működését sokszor megpróbálta visszafogni. Így érvényesült a pozitivistá attitűd is: minél közelebb kerülni egy folyamat kiindulási pontjához, esetünkben egy mese első elbeszéléséhez, hogy az eredmény minél tisztább, egyéb hatásoktól mentes produkció legyen. Gyűjteményük kiterjesztése érdekében Jacob és Wilhelm ezért nyúltak vissza a 16–17. századi német mesegyűjteményekhez. Ezek azonban sokkal inkább őrizték a durván nőellenes fabliaux örökségét, mint a francia hagyomány. Wilhelm folyamatos szerkesztői tevékenysége során az egyes mesék, kiváltképp *Marienkind* (KHM 3., lásd fennebb) egyre inkább ennek a szemléletnek a hatását mutatták. A mese leány hősnőjének elszigeteltsége, szenvedései és büntetése kiadásról kiadásra egyre nagyobbak lettek, amint hogy az illusztrációk között az ezeket vizuálisan előre vetítő fa ábrázolása is átalakult: menedéket adó, lombos fából szúrós, fenyegető, száraz fa lett (BOTTIGHEIMER, 2003, 68.).

A Grimm-meséknek előzményeikkel (Straparola, Basile stb.) való összevetése magukra a Grimm testvérekre nyúlik vissza, nagy hagyománya van tehát. Az egyes Grimm-i szövegváltozatok típusonkénti vizsgálata rövidebb múltú, de létező tudományos feladat. Ehhez társulhat a fordítások szövegváltozatainak áttekintése, amire üdítő magyar példa Adamik Lajos kitűnő tanulmánya a Hófehérke-mese zárójelenetének alakulásáról (ADAMIK, s. a.)

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a Grimm testvérek eredeti elképzelése, hogy egy igazi népkönyvet alkossanak, amely nemzeti (német), népi, a szájhagyományt hűen visszaadó és egyben gyermekeknek szóló, nem járt sikerrel. Ötven éven át küzdött a fiatalabb fivér, hogy az összegyűjtött anyagot ilyenné formálja: ezzel megalkotott egy új műfajt, a könyvmesét, de ennek nem biztos, hogy tudatában volt. Ám idővel gyűjteményük szinte magától azzá vált, aminek látni szeretnék volna. Népkönyv lett abban az értelemben, hogy bekerült az egyetemes irodalomba, a világ minden részén az alapműveltség részévé vált. A Biblia után a legtöbb nyelvre lefordított mű. Az európai és a világfolklórra tett hatása sejtetően óriási, ám ennek tényszerű feltárása még nem történt meg. Az elmúlt két évszázadban oly mértékben épült be a német köztudatba, hogy ma már német jellegének elvesztésétől félnek, amikor a Simsala Grimm címen forgalmazott rajzfilmsorozat globalizált szemlélete ellen tiltakoznak⁴⁹ (DRASCEK, 2006). Hasonló

⁴⁸ Csak egy kikapott példa a polgári milióból: Csipkerózsika születésnapj ünnepségére azért hívnak meg 12 tündért, és nem 13-at, mert csak ennyi tányéruk van. Íme, a polgári családok 12 személyes étkezésletének bevitele egy nagy múltú, mitológiai nyomoktól terhes európai szüzsébe! Perraultnál hét tündért hívnak meg nyolc helyett: a kedvelt mesei hetes számot csak 1810-ben, a Grimméknél váltja fel a tizenkettes, éppen a polgári kelengye elmaradhatatlan 12 személyes készlete okán (RÖLLEKE, 2000, 6–7.).

⁴⁹ A sorozat beindulásakor a jelen tanulmány szerzője is kapott egy körlevelet, hogy mint az Europäische Märchengesellschaft tagja aláírásával tiltakozzon a Grimm-i örökség meghamisítása ellen, amelyet ez a rajzfilmsorozat elkövet a Grimm-féle szövegek teljes átalakításával. A sorozat minden darabja egy-egy Grimm-mese adaptációja, oly módon, hogy a darab elején

a helyzet az utóbbi évtizedekben készült angol KHM fordítások esetében is: a hozzászerkesztett kerettörténetek mint paraszövegek úgy akarják hittelessé és egyetemessé tenni a meséket, hogy megfosztják azokat történetiségüktől, irodalmi voltuktól és kulturális jellegzetességeiktől. Az efféle interkulturális transzmisszió, különösen a globalizált, multikulturális világban Donald Haase szerint kulturális kolonizációnak is tekinthető (HAASE, 2003, 69.). Ezzel ellentétes tendencia is érvényre jutott az 1980-as évektől kezdve, amikor Grimm-meséket kezdtek egyes német nyelvjárásokra lefordítani. Egy-egy kölni, rheingau-i és frank nyelvjárásra átültetett Grimm-válogatás kapcsán értekezik H. Fischer az efféle próbálkozások nehézségeiről, tulajdonképpen helytelenségéről (FISCHER, 2004).

A KHM gyermekkönyvként is kiállt minden kritikát, még a pszichoanalitikusok elemzéseit is. Grimméknek a „Naturpoesie”-ről alkotott elképzelése, miszerint a mese (az általuk kibocsátott mese, tehetjük hozzá) költészete a szellemre, a lélekre és az értelemre egyaránt hatással van, és esztétikai, erkölcsi, érzelmi és nemzeti érzelmeket közvetít természetes módon, szinte öntudatlanul: szöges ellentétben állt a felvilágosodás racionális, céltudatos nevelési elveivel. Úgy tűnik, hogy nem tévedtek, meséik ma már az egész világon a gyermekkor költészetét jelentik.

Ami azonban talán mindennél fontosabb, a 19. századi európai folklorisztikai kutatásoknak, mindenekelőtt a mesék gyűjtésének, a szövegek kiadásra való előkészítésének és a mesefilológiának etalonjává vált a Grimm-gyűjtemény. Számos mesetípus az ő általuk adott címet viseli, a KHM számok helyettesítik a nemzetközi katalógus számait. Legismertebb meséik a világfolklor részévé váltak, a szóbeli változatok az ő formuláikat használják, a főbb eseményeket, epizódokat az ő általuk kialakított sorrendben beszélik el. Steven Swann Jones a Hófehérke-mese több mint 400 változatából 70-nél többről állapíthatta meg, hogy azok a Grimm-i verzióhoz tartoznak: ezek elemzésére vállalkozott ugyanis (JONES, 1990, 10., 37.).

A Grimmék azon törekvése, hogy eljussanak az „egyszerű” néphez, mint láttuk, teljesen sikertelen volt. Hasonlóképpen a lejegyzés szószerinti hűségét is csak hirdették, de szándékukban sem állt azt megtartani. Mondhatni, hogy kár volt ezt a programot meghirdetni, mint ahogy kár most „átvételről” beszélni. A program a folklorisztika 20. századi programja lett, de legalább száz éven át törekedtek a folklór kutatói a megvalósítására. Azt kívántuk itt bemutatni, hogy milyen kínkeserves folyamat volt a nép felfedezése és annak tudomásul vétele, hogy ami a folklór gyűjtői elé tárul,

két kis állatfigura (számomra beazonosíthatatlan fajta) lép ki egy ódon, borkötéses Grimm-kötet lapjairól, majd azon helyet foglalva elrepül az éppen soron következő mese helyszínére, és ott, mintegy a mai nézőt, esetleg éppen egy mai gyermeket megszemélyesítve, részt vegyen az eseményekben, tanácsaival segítse a pozitív hősöket, majd a nyitott könyv lapjain helyet foglalva visszarepüljön a könyvespolcra. Ez a sorozat mára több licenc-eladást ért meg, mint a népszerű Derrick-sorozat. Tanúsíthatom, a gyermekek rajonganak érte. Erről bővebben: DRASCEK, Daniel: „Simsala Grimm”. Zur Adaptation und Modernisierung der Märchenwelt. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*. Jhrg. 97., 2001, Heft 1., 79–89.

abban Európa és a világ kultúrájának hosszú története is benne foglaltatik. Ebben a folyamatban az írásbeliség és a szóbeliség kölcsönösen táplálja egymást. Már Albert Wesselski is tudta (és még sokan mások), hogy „a tündérmese (Märchen) a népi szóbeliségben csak akkor marad fenn, ha a mesék elmondói (Märchenträger) és a mesék gondozói (Märchenpfleger) kis időkülönbséggel jelennek meg”. Walter Anderson hipotetikus „mesefaluja” (Märchendorf), ahol a mesék jelentik a közös múltat, nem létezik.⁵⁰

IRODALOM

ADAMIK Lajos

s. a. Hússzaggal tetszik parancsolni, vagy anélkül? Variációk egy boszorkány halálára. *Eső*, IV., 2. Jász-Nagykún-Szolnok Megyei Elektronikus Könyvtár. <http://www.vfmk.hu/vfek/Irodalom/adamik/adamik01.htm> (2007. 05. 31.)

ADAMIK Lajos–MÁRTON László

1989³ Utószó. In: Jacob és Wilhelm GRIMM: *Gyermek- és családi mesék*. (Fordította és az utószót írta ADAMIK Lajos és MÁRTON László.) 659–672. Budapest, Magvető Kiadó.

APPLETON, Tom

2001 *Der klassische Hoax*. Von Rottkäppchen zum Piltdown Man: Berühmte Hoaxes der Literatur- und Wissenschaftsgeschichte. Telepolis, Heise Zeitschriften Verlag. Artikel-url: <http://www.heise.de/tp/r4/artikel/7=7847/1.html> (2007. 06. 19.)

ASHLIMAN, D. L.

s. a. *Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich*. Ein Vergleich der Fassungen von 1812 und 1857. (Zusammengestellt von ASHLIMAN, D. L.) <http://www.pitt.edu/~dash/froschkoenig.html> (2007. 04. 10.)

1999–2005 The Frog Prince. A translation of the Grimm „Frog King” by Edgar Taylor. *Folklinks. Folk and Fairy-Tale Sites*. ASHLIMAN, D. L. (összeáll.) *Companion to Folk and Fairy Tales. A Handbook*. Westport, Greenwood Press. <http://www.pitt.edu/~dash/frog.html> (2007. 04. 19.)

ATU lásd UTHUR 2004

BANKOS Szilvia

2004 *Grimm testvérek* (Életrajz) <http://www.ekultura.hu/mutat.php?id=646> (2007. 04. 24.)

BERTUCH, Friedrich Justin

s. a. http://www.vdeutsch.eduhi.at/literatur2/weimar_bertuch.htm – 21k – (2007. 06. 03.)

⁵⁰ WESSELSKI, Albert: *Versuch einer Theorie des Märchens*. Reichenberg, Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus. 127–131., 156–157., 197. Idézi DÉGH, 1995, 268.

- BLAMIRE, David
 2003 A Workshop of Editorial Practice: The Grimms *Kinder- und Hausmärchen*. In: ELLIS DAVIDSON, Ella–CHAUDRI, Anna (szerk.): *A Companion to the Fairy Tales*. 67–70. Cambridge, D. S. Brewer.
- BLUHM, Lothar
 2000 A New Debate about „Old Marie”? Critical Observations on the Attempt to remythologize Grimm’s Fairy Tales from a Socio-Historical Perspective. *Marvels and Tales. Journal of Fairy Tale Studies*, 14., 2., 287–311.
 2004 Wilhelm Christoph Günther, die Brüder Grimm und die *Marburger Märchenfrau*. Zur Entstehung von KHM 57 *Der goldene Vogel* (12. 01.2004). In: Goethezeitportal. http://www.goethezeitportal.de/db/wiss/grimm/bluhm_khm57.pdfkhm57.pdfkhm57.pdf (2007. 06.)
- BOTTIGHEIMER, Ruth B.
 s. a. *Fairy Tale Companion*. In: *Encyclopedia Britannica*. www.answers.com/topic/germany?cat=travel (2007. 06. 12.)
 1987 *Grimm’s Bad Girls and Bold Boys. The Moral and Social Vision of the Tales*. New Haven–London, Yale University Press.
 2003 The Ultimate Fairy Tale: Oral Transmission in a Literary World. In: ELLIS DAVIDSON, Ella–CHAUDRI, Anna (szerk.): *A Companion to the Fairy Tales*. 67–70. Cambridge, D. S. Brewer.
- BRIGGS, Katharine
 2002 *The Fairies in Tradition and Literature*. London, Routledge.
- BUCHER, Beatrice
 2004 *Das soziokulturelle Phänomen des Märchens der Frau Holle nach dem Gebrüder Grimm*. Grin, Verlag der Akademischen Texte. <http://www.grin.com/de/preview/60195.html> (2007. 06. 26.)
- COCCHIARA, Giuseppe
 1962 *Az európai folklór története*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- DAMMANN, Günter
 1979 Conte de(s) fées. In: RANKE, Kurt (szerk.): *Enzyklopädie des Märchens*. Bd. 3., Lief. 1., 131–149. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- DÉGH, Linda
 1995 What did the Grimm Brothers Give to and Take from the Folk? In: *Narratives in Society. A Performer-Centered Study of Narration*. 263–284. Helsinki, Academia Scientiarum Fennica (FF Communications, No. 255.)
- DENECKE, Ludwig
 1988a Grimm, Jacob Ludwig Carl. In: BREDNICH, Rolf Wilhelm (szerk.): *Enzyklopädie des Märchens*. Bd. 6., Lief. 1., 171–186. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
 1988b Grimm, Wilhelm Carl. In: BREDNICH, Rolf Wilhelm (szerk.): *Enzyklopädie des Märchens*. Bd. 6., Lief. 1., 186–195. Berlin–New York, Walter de Gruyter.

- 1994 „Mündlich” in der literarischen Überlieferung. *Märchenspiegel*, Jhrg. 5., Heft 4., 11–13.
- DRASCEK, Daniel
2006 *Märchen. Kulturanalyse europäischer Erzählkulturen*. Institut für Medien, Informations- und Kulturwissenschaft. Kommentar zu den Lehrveranstaltungen im WS 2006/207.
- FISCHER, Helmut
2004 Grimms Märchen auf Mundart. *Märchenspiegel*, Jhrg. 15., Heft 3., 3–6.
- GRIMM, Jacob és Wilhelm
1989 *Gyermek- és családi mesék*. Fordította és az előszót írta ADAMIK Lajos és MÁRTON László. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- GULYÁS Judit
2006 A történetek történetiségéről. *Tabula*, 9., 1., 114–123.
- HAASE, Donald
1996 *The Reception of Grimm's Fairy Tales*. Detroit, Wayne University Press.
2003 Framing the Brothers Grimm: Paratexts and Intercultural Transmission in Postwar English-Language Editions of the Kinder- und Hausmärchen. *Fabula*, 44., 1–2., 55–69.
- JACOBSEN, Johanna Micaela
2006 National Dreams: The Remaking of Fairy Tales in Nineteenth-Century England. By Jennifer CHACKER. Philadelphia, University of Pennsylvania Press. 2004. Rec. *Western Folklore*. Summer 2006. http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3732/is_200607/ai_n19431144 (2008. 03. 11.)
- JONES, Steven Swann
2003 *The New Comparative Method: Structural and Symbolic Analysis of the Allomotifs of „Snow White”*. Helsinki, Academia Scientiarum Fennica (FF Communications, No. 247.)
- KATONA Lajos
2006 A népmesékről. In: *Folklór-kalendárium*. Budapest, Neumann Kht. (Magyar Elektronikus Könyvtár – MEK, http://mek.oszk.hu/04700/04798/html/katona_folklor0001.html)
- KOZOCSA, Sándor
1963 Grimmsche Märchen in Ungarn. In: DENECKE, Ludwig–GREVERUS Ina-Maria–HEILFURTH, Gerhard (szerk.): *Brüder Grimm Gedenken I. Gedenkschrift zur hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm*. In Zusammenarbeit zwischen dem Brüder Grimm-Museum Kassel und dem Institut für mitteleuropäische Volksforschung an der Philipps-Universität Marburg. Marburg, Elwert, 559–574.
- LÁSZLÓ Zita
2002 *Csoda és valóság Madame d'Aulnoy tündérmeséiben*. Szakdolgozat. Témavezető Nagy Ilona. PTE BTK Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék.

- LAUER, Bernhard
1998 Dorothea Viehmann und die Brüder Grimm. *Märchenspiegel*, Jhrg. 9., Heft 2., 36–42.
- LITERA
s. a. *Märchen der Brüder Grimm*. Négy kazetta, négy Grimm-mesével.
<http://www.ddd-horspiele.de/litera/Maerchen1.html> (2007. 06. 26.)
- LÜTHI, Max
1968 *Märchen*.³ Stuttgart, J. B. Metzler. (Sammlung Metzler, Realienbücher für Germanisten)
- Magyar népmesekatalógus
1982–2001 *Magyar népmesekatalógus*. I–10/1. KOVÁCS Ágnes (szerk.) Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- MUSÄUS, Johann Karl August
1989 *Märchen und Sagen*. Leipzig–Weimar, Gustav Kiepenhauer Verlag.
- NAGATA, Yoshihisa
1994 Das „Wort-Spiel“ in den Märchen und Sagen der Brüder Grimm als Schlüssel zum Verständnis ihrer Konzeption der Volkspoesie.
www.lg.fukuoka-u.ac.jp/~ynagata/doc/d_wspiel.pdf (2007. 06.)
- NAGY Ilona
2006 A magyar mondakutatás fehér foltja: a modern mondák. In: HOPPÁL Mihály (főszerk.); VARGYAS Gábor (szerk.): *Ethno-lore, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*, XXIII., 397–435. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NEUMANN, Siegfried Armin
2004 Märchen in niederdeutscher Mundart. Zur Frage ihrer Authentizität, Überlieferung und Wirkung. *Märchenspiegel*, Jhrg. 15., Heft 3., 23–28.
- O’NEILL, Thomas
1999 Guardians of the Fairy Tale: The Brothers Grimm. *National Geographic*, <http://www.nationalgeographic.com/grimm/article.html> (2007. 06. 14.)
- ORTUTAY Gyula
1963 Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. *Ethnographia*, LXXIV., 3., 321–336. (Függelék. A Grimm-mesék magyar fordításai. Összeállította VOIGT Vilmos. *Ethnographia*, LXXIV., 3., 336–338.)
- PLAUL, Robert S.
2006 „Das ist alles geschehen, um deinen stolzen Sinn zu beugen...” *Die Zurichtung der Schönen Seele im Grimmschen Märchen*. Ms. Institut für Deutsche und Niederländische Philologie, Freie Universität Berlin. <http://anizer.org/schoeneseele/schoneseele.pdf> (2007. 08. 29.)
- REED, Deborah
s. a. *Die Brüder Grimm*. <http://oregonstate.edu/instruct/gr341/reed.htm> (2007. 06. 26.)

RÖLLEKE, Heinz

- 1975a Arnim, Bettina von. In: RANKE, Kurt (szerk.): *Enzyklopädie des Märchens*. Bd. 1., Lief. 5. 820–822. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- 1975b „Alte Marie”. In: RANKE, Kurt (szerk.): *Enzyklopädie des Märchens*. Bd. 1., Lief. 2. 380–382. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- 1993 Kinder- und Hausmärchen. In: BREDNICH, Rolf Wilhelm (szerk.): *Enzyklopädie des Märchens*. Bd. 7., Lief. 4/5., 1277–1297. Berlin – New York, Walter de Gruyter.
- 1997 „Dass unsere Märchen auch als ein Erziehungsbuch dienen”. In: WARDEZKY, Kristin–ZITZLSPERGER, Helga (szerk.): *Märchen in Erziehung und Unterricht heute*. Band II. *Didaktische Perspektiven*. Rheine, Europäische Märchengesellschaft [Veröffentlichungen der Europäischen Märchengesellschaft, Band 22]. 30–44.
- 1998a Märchentheorien der Brüder Jacob und Wilhelm Grimm. *Märchenspiegel*, Jhrg. 9., Heft 3., 67–69.
- 1998b Dorothea Viehmann und die Brüder Grimm. Märchen und Wirklichkeit. *Märchenspiegel*, Jhrg. 9., Heft 3., 36–40.
- 2000 Die Stellung des *Dornröschen*-Märchens (KHM 50.) zum Mythos und Heldensage. In: *Die Märchen der Brüder Grimm*. Gesammelte Aufsätze. 157–169. Trier, Wissenschaftlicher Verlag. (Schriftenreihe Literaturwissenschaft, Bd. 50.)
- 2002 Grimms Märchen *Die Bremer Stadtmusikanten*. *Fabula*, Bd. 43., Heft 3–4. 295–300.
- 2006 Der alte Krause und die junge Marie. Zwei Grimmsche Märchenbeiträge aus der Schauenburger Märchenwache. *Volkacher Bote*, 84., Juli. 17–24.

RÖLLEKE, Heinz (szerk.)

- 1975 *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm. Synopse der handschriftlichen Urfassung von 1810 und der Erstdrucke von 1812*. Cologne–Genève, Fondation Martin Bodmer.
- 1980 Brüder Grimm: *Kinder- und Hausmärchen*. Bd. 1. *Märchen*. Ausgabe letzter Hand mit den Originalanmerkungen der Brüder Grimm. Mit einem Anhang sämtlicher, nicht allen Auflagen veröffentlichter Märchen und Herkunftsnachweisen. Stuttgart, Philipp Reclam Jun.
- 1985 *Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm*. Vollständige Ausgabe auf der Grundlage der dritten Auflage (1837). Frankfurt, Deutsche Klassiker Verlag.

SCHAUFELBERGER, Hildegard

- 2007 Wie Kinder Schlachtens miteinander gespielt haben. Anmerkungen zu einem Grimmschen Text (KHM, Anhang Nr. 3). *Märchenspiegel*, Jhrg. 18., Heft 2., 33–38.

SCHENDA, Rudolf

- 1976 Basile, Giambattista. In: RANKE, Kurt (szerk.) *Enzyklopädie des Märchens*. Bd. 1., Lief. 5., 1296–1307. Berlin–New York, Walter de Gruyter.

- SCHERF, Walter
 1979 Jacob und Wilhelm GRIMM: *Zaubermärchen*. Eine umfassende Auswahl von Elisabeth SCHERF. Hrsg. und mit einem Nachwort versehen von Walter SCHERF. Bayreuth, Loewes Verlag.
- SIMON Róbert
 2000 Az Ezeregyéjszaka kialakulása. In: *Az Ezeregyéjszaka meséi. Az eredeti arab szöveg első magyar fordítása*. Fordította Prileszky Csilla. 221–286. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- STAUD Géza
Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, Neumann Kht. Magyar Elektronikus Könyvtár–MEK, www.mek.oszk.hu/01300/01385
- STEINLEIN, Rüdiger
 1993 *Märchen als poetische Erziehungsform*. Zum kinderliterarischen Status der Grimmschen „Kinder- und Hausmärchen” Antrittsvorlesung, 16. Juni 1993. <http://209.85.129.104/search?q=cache:VENBPQ8RXhoJ:edo.c.hu-berlin.de/humboldt-vl/steinlein-rued> (2007. 06. 26.)
- TENÈZE, Marie-Louise
 1996 Bibliothèque bleue. In: RANKE, Kurt (szerk.): *Enzyklopädie des Märchens*. Bd. 2., Lief. 1/2., 283–287. Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- TIGGESBÄUMKER, Günter
 1999 Haus Bökerdorf und die Brüder Grimm. *Märchenspiegel*, Jhrg. 10., Heft 1., 10–11.
- UTHER, Hans-Jörg
 2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. I–III. Helsinki, Academia Scientiarum Fennica (FF Communications, No. 284–286.)
- UTHER, Hans-Jörg (szerk.)
 1990 *Märchen vor Grimm*. München, Eugen Diederichs Verlag. (Die Märchen der Weltliteratur)
 1996 Brüder Grimm: *Kinder- und Hausmärchen*. I–IV. Nach der Grossen Ausgabe von 1857, textkritisch revidiert, kommentiert und durch Register erschlossen Hans-Jörg UTHÉR. München, Eugen Diederichs Verlag. (Die Märchen der Weltliteratur)
- VAZ DA SILVA, Francisco
 2007 From Tartu to Milwaukee: The Genesis of a Fairy Tale Debate. *ISFNR Newsletter*, No. 2., March. 20–21.
- WEISS János
 2003 A mese a német romantikában. In: BÁLINT Péter (szerk.): *Közelítések a meséhez. A mese értelmezhetőségei*. 80–89. Debrecen, Didakt Kiadó.
- WOLFZETTEL, Friedrich
 1978 Cabinet des fées. In: RANKE, Kurt (szerk.): *Enzyklopädie des Märchens*. Bd. 2., Lief. 3–4., 1125–1130. Berlin–New York, Walter de Gruyter.

ZIOLKOWSKI, Jan M.

2007 The Rise and Fall of the „Rise Tale”. The Genesis of a Fairy Tale Debate. *ISFNR Newsletter*, No. 2., March. 21–22.

ILONA NAGY

ON THE GRIMM BROTHERS' FAIRY TALES

For a good assessment of the history of collecting and editing folktales in Hungary in the 19th century it seems necessary to have a better understanding of how the Grimm brothers' standard collection came into being. They had to face a task that had never occurred before: to find peasant informants among the folk and to transcribe their prose narratives according to the taste of the bourgeois reading public while claiming that they haven't changed a word from the mouth of the people. The Grimm brothers promised a national (of German origin) and popular (from the oral tradition of country folk) collection suitable for children. However, the raw material at their hand could not fulfill these requirements, so they tried to transform the tales according to the above criteria. In my paper I delineate the history of European fairy tale collections before the Grimms, summarize the origin and changes of the fairy tale collection of the Grimm brothers themselves, compile a list of their informants and give some textual examples of the changes made by them (from 1919 exclusively by Wilhelm) from one edition to the other.